شەپۆلی ڕۆماننووسی، ژانرێك لەدەرەوەی خوێندنەوە.. سمكۆ محەمەد

ئەوە داتایەکی سەرەتاییە کە لەدوای ئەوەی شیعر و شانۆ و چیرۆك بەتەواوی لەڕۆژئاوا و لەدوای سەدەی 16 جێگەی خۆیان گرت، ئەم ژانرانە هەم هەشیاری بوون و هەم گوتار و هەم بیانوویەك بوو بۆ ئەوەی سایەیەکی سەربەخۆی تر هەبێت، بەڵام کە شار گەشەی کرد و عەقڵ بوو بەسەرداری کایەکان، ئیدی ڕۆمان هات بوو بە ئەلتەرناتیفی نووسینەوەی مێژوو، چونکە مێژوونووسەکان بەهەر بیانوویەك بێت، بەشە دیار و زاڵەکەی دەسەڵاتیان دەنووسیەوە، بۆ نموونە لەدەیان هەزار کارەکتەر و پاڵەوان لەڕووداوە مێژووییەکاندا، تەنها ناوی ئەلکسەندەر مەکدۆنی و جەنگیزخان و سەلاحەدینی ئەیوبی و ڕەزا شا و هیتلەر و مۆسۆلەنی و خومەینی و جەمال عبدلناسر و شیخ و پیاوە ناسراوەکانی مێژوو هاتووە، کەچی ناوی ئەو کارەکتەرانە نەهاتووە کە دەوریان کەمتر نەبووە لەڕووداوەکان، لێرەوە ڕۆمان وەکو ژانرێکی سەربەخۆ بەرەبەرە چەکەرەی کرد و جێگەی بەژانرەکانی دیکە لەق کرد، ستایلێکی دیکەی شاراوەی مێژووی تۆمار کرد، چونکە شیعر و چیرۆك بەتەواوی راڤەی فەزای کۆمەڵایەتی و زەمەنە جیاوازەکانی پێنەدەکرا، هەروەها نەخشەی فراوانیان نەبوو بۆ ڕووداو و حەبکە و تەکنیکی نوێی ئەدەبی و تەنانەت زانست و فکریش، بۆیە ڕۆمان راستەوخۆ سەربەخۆیی وەرگرت و خۆی جودا کردەوە.

لەلایەکی دیکەوە لە کورتترین پێناسەدا، ڕۆمان بریتییە لەگێڕانەوەیەکی چیرۆك ئامێزی دوروودرێژ، لەمیانەی چیرۆکبێژییەوە وێنەی ژیانی کەسایەتی و کارەکتەرە ونبووەکان وەکو مێژوویەکی وونبوو دەنووسێتەوە، بەوانەشەوە کە پێیان ناکرێ ناویان بهێندرێت، یاخود شوناسیان وەکو کاریچکتەر واقیعییە و نابێت بەکارەکتەری خەیاڵی، چونکە هەموو ئەو کارەکتەرانی بەشداری مێژووی بزربوو دەبن، لەڕووداوی جیاوازدا هەم بەشداردەبن و هەم لەڕووی سایکۆلۆژیاوە وێنەیان دەگۆڕێت، لێرەوەیە کە ڕۆمان وەکو ژانرێکی سەربەخۆ فەزایەکی شمولی دەخوڵقێنێ، ئەوانیش بریتین لە چەند شوێن و زەمەنێکی جودا کە هەریەکەیان جێگەو ڕەنگێکی دیاریکراو وەردەگرن، هەریەکەشیان بە دەخی کارەکتەرێك دەبن، ئەمە بەهەردوو دیوەکەی کە ئەگەر دەقەکە واقیعی بێت، یاخود ڕۆمانێکی خەیاڵی یان

زانستی بێت، هەمان ئەرکی هەیە بەجیاوازی نەخشە و تەکنیکی نووسەرەکەشەوە کە هەندێکجار بەبیانوی شکاندنی دەقەوە، خوێنەر تووشی شڵەژانی سایکۆلۆژی دەکات.

لەرۆماندا کۆمەڵێك رەگەزی گرینگ کۆدەکرێنەوە، لەوانەش روداو و کەسایەتی و شوێن و زەمەن و گێڕەڕەوە و دیالۆگ و گۆشەنیگا هەیە، رۆمان پێکهاتووە لەکۆمەڵێك ژانری هونەری و ئەدەب جیاواز، واتە کۆکەرەوەی هەم شیعر و چیرۆك و تابلۆ و فۆتۆگراف و پیشە جیاوازەکان و هتد. چونکە رۆمان لەدایك بووی شارە، شاریش بریتییە ل□ک□رەوەی هەموو کارێکتەر و پێکهاتە و نەتەوە و زمان و ئاین و مەزهەبە جیاوازەکان، بەوپێیەی کە ژانرەکە لەدایك بووی سەدەی نۆزدەهەمە، بەتایبەتی لەدوای شکستی ناپلیۆن و نووسینی ئاشتی نامەکەی ئەمانوئێل کانت کە ئاشتی سەرتاسەری خوڵقاند، ئەوکات رۆمان لەدایك بوو کە راسیۆنالیزم وەکو مەرجی خۆ ئەزموونکردن بوو بمیتۆدی بیرکردنەوە، ئەمە بۆ ئەوەبوو کە رۆمان لەئاشتیدا زیاتر مێژوو بنووسێتەوە، چونکە بەردەوامی جەنگ، واتە بەردەوامی رووداو، بۆیە رۆمان لەدوای سەدەی نۆزدەوە شۆڕش بوو لەرووی هونەری و زانستی و سیاسەت، بەرامبەر بەو مێژووەی کە لەپێناو کارێکتەری سەرەکی جەنگ و رووداوەکان، کارێکتەرە چالاکەکان بزر دەکات، لێرەوەیە کە ئێمە دەبینین لەرۆماندا کارێکتەرەکان لە فەزایەکی ئازادتردا دیالۆگیان پێکەوە هەیە، شوێن هەمیشە کراوەترە لە شوێنی چیرۆك، شێوەی دیالۆگەکان کراوەترە و موفرەدەی دەوڵەمەند تێیدا بەشداری دەکات، وەکو پیشەسازی و فکر و تەکنۆلۆژیا و فرە پاڵەوانی و فرە رووداوی و هتد،

رۆمان بەپێی ئۆکسفۆرد بێت، دەقێکی فرە رەهەندی مەعریفییە و بریتییە لە گێڕانەوەی خەیاڵێکی پەخشان ئامێز، بۆیە شیعریەتی نووسین بۆ رۆمان مەرجی سەرکەوتنی دەقەکەیە، هەروه□ا سەردی خەیاڵی، دەشێ وەکو هەقیقەتێکی مێژوویی بێت و بە ئێستاوە گرێبدرێت، تەنانەت ئەو پاڵەوانانەش کە ئەفسانەیین، وەکو سیزیف و هەرقل و رۆبنهود و پاڵەوانە ئەفسانەییەکانی نێو دەقی ئایینی و تادەگاتە شەیتان کە لەتێکستە ئاسمانیەکاندا سیمبولی شەڕە، ئەمە بۆ ئاژەڵ و ب□□دارە ئەفسانەییەکانیش هەروایە، بۆ نموونە رۆمانوس دەتوانێ لاماسۆ واتە قیسارە یان بوڕاق یان سیمرخ یان ئەسپەکەی تەروادە و هتد بەکاربهێنرێت.

کاتێك رۆمانوس دەنووسێت، کەواتە هەدەفێکی تایبەتی هەیە و گەرەکیەتی جیهانێکی نوێ دابهێنێت، گەرەکیەتی فەزایەکی کۆمەڵایەتی یان سیاسی یان سیستمێك درووست بکات کە هەندێکجار نووسینەوەی ریالێتییە و هەندێکجاریش خەیاڵە و دوورە لە واقیعەوە. وەکو

ئارنۆلد کیتل کە ڕەخنەگرێکی ئەدەبی ئینگلیزییە دەڵێ» هەندێکجار ڕۆمانوس گەڕەکیەتی لەڕێگەی نووسینەوە پەردە لەسەر هەموو شتێك هەڵماڵێت و بیخاتە خانەی گاڵتەجاڕییەوە، هەدەفەکەش بەخشینی ئومێدە بەژیانێکی خۆش و خەیاڵی کە هەم خەیاڵەکە و هەم پاڵەوانەکە درووستکراون». سەرڤانتس لە دەقی دۆنکیشۆتدا ئەم ستایلەی تاقی کردەوە.
ڕۆمانووس لەسەریەتی پلانی هەبێت بۆ داڕشتنی نەخشەی دەقەکە، لەوێشەوە زەینێکی نوێ بدات بەخوێنەر کە پێشتر لەدەقی دیکەدا ئاشنا نەبووە بەو ڕووداوانە و مێژووش فلتەری کردووە، یان ئاشنا نەبووە بەخوێندنەوەی ئەو دەقە، یان ئەو حیکایەتانەی کە تائەوکات نەیبیستوون.
پرسیاری سەرەکی ئەوەیە ئایا ئێمە بۆچی باسی ڕۆمان دەکەین؟. بۆچی دەمانەوە خۆمان ئەزموون بکەین لەڕێگەی ڕۆمانەوە و خۆمان بنووسینەوە؟، یان خۆمان لە کارەکتەری ڕۆمانێکدا ببینینەوە؟. بۆچی دەمانەوێ مومارەسەی قورسترین کاری ئەدەبی بکەین؟. چونکە دەزانین ژانرەکە هەموو ژانرەکانی دیکەی لەگەڵ خۆی هەڵگرتووە بەشیعر و چیرۆك و فۆتۆگراف و شێوەکاری و بیناسازی و ئابوری و سیاسەت و سایکۆلۆژیا و سۆسیۆلۆژیا و هتد، هەروەها دەمانەوە بەشداربین لەدرووستکردنی ئەو دونیایەی کە یۆتۆپیایە، ئەو فەزایە بخوڵقێنین کە بە گەنجان هەم بەهەشتێکی وەهمیە و هەمیش دۆزەخ؟، هەروەك ئەوەی کامۆ یان سالینجەر یان مارکیز یان فۆرستەر و ئۆرهان پامۆك و هتد، لەدەقەکانیاندا باسی هەدەفی کارەکانی خۆیان دەکەن.
بۆ نموونە کە باسی ڕۆمانی (گەڕان بەدوای زەمەنی بەسەرچووی) مارسیل پرۆست دەکەین کە درێژترین ڕۆمانە و لە 7 بەرگ پێکهاتووە، باس لە کارەکتەرێکی جوو دەکات بەناوی (سوان) کە لەچینی ئەرستۆکراتییە و خێزانەکەیان ڕوخاوە، کارەکتەرەکە کەوتۆتە نێوان جەنگ و خزمەتی سەربازی و سەری لێشێواوە، کەواتە باسی مێژووی تاك دەکەین، باسی فەزایەك دەکەین کە مێژوو دووبارەی دەکاتەوە، کە باسی دۆنکیشۆتی سەرڤانتس دەکەین، یان باسی تاوان و سزای دایستۆفیسکی دەکەین، یان باسی سەد ساڵ تەنیایی مارکیز دەکەین، چونکە زەینێکمان پێدەدەن کە بریتین لەخوێندنەوەی سایکۆلۆژی بۆ کۆمەڵگە و دۆنکیشۆت بە گاڵتەجاڕی موقاوەمەت لەبەرامبەر سیستمی سیاسی دەسەڵات، مارکیز باسی پاڵەوانێکی ئەفسانەیی دەکات کە لەشکستدا ئومێدی بە شەڕەش ماوە و هتد، بەڵام پرسیارەکە لێرەدا زەقتر دەبێتەوە، ئایا ئەو دەقانەی بەنموونە هێناومانەتەوە، شەپۆلی ڕۆمانووسی بە ئامانج بوون؟، ئایا ئەم دەقانە خوێنەریان دوچاری ئیلتیزام کرد یان دووریان خستنەوە؟. ئایا ئەم دەقانە

پرسیاریان درووست نەکرد؟ دواتر وەڵامی ئەو پرسیارانە دەدەینەوە .

رۆمان و مێژوو

بەپێی مێژوو بریتی نییە لەوەی نووسراوە و دەسەڵاتی سیاسی و حوکمڕانی ئیمزای کردووە، چونکە غەدر لەکارەکتەرە ونبووەکان کراوە، کەواتە خەیاڵی نووسەر فراوانترە لەمێژوونووس، کەواتە فراوانتر دەڕوات بۆ ئەوەی پنتە مێژووییەکانی نەتەوە بنووسێتەوە، نووسینیش بەمانای پیشەسازی دێت بەتایبەتی بە ژانری رۆمان، لەکاتێکدا نووسەر لەبەردەم ئەگەرێکی سەختدایە کە ئەویش پلەی سفرە بە نووسین، رۆلان بارت جگە لەم بابەتە کە بە هەموو ئەدیبێك بەبێ جیاوازی رەگەز و نەتەوە دەگرێتەوە، باسی پلەی سفری نووسین دەکات، لێرە (پلەی سفر) کە تاکو ئێستا هیچ وەڵامێکی رەهای وەرنەگرتووە، تەنها وێناکردنی سنووری نێوان مانای حەرفی و مانای مەجازی نەبێ، یان ئەو نووسینانەی کە تەئامانن بەسەر دەقێکی تر، هیچ مانایەکی دیکەی نییە خوێنەر ئاشنای بێت، ئەوانەش کە پێیانوایە «پلەی سفری نووسین پەیوەندیی بەکۆنتێکستەوە هەیە، رۆمانیش تێزییە لە کۆنتێکستی سەرنجڕاکێش، بەتایبەتی ئەو کۆنتێکستانەی کە خوێنەر بیری ناچێتەوە و هەندێکجار لەزمانی رۆژانەدا بەکاردێت، رەنگە ئەم ستایلە لەنووسین بەتایبەتی لەدەقی رۆمان، بەمانای بیناکردنێکی پیشەسازی بێت بۆ نووسین، کەوابوو لەگەڵ دەستاودەستکردنی مانا و کۆنتێکستی هونەرکاری، دیاری ناکرێت و بەکارێك قورس تەماشا دەکرێت، هەموو ماناکەش لە (چاوە رۆشنکەرەوەکان) دا دەردەکەون، لەکاتێکدا لەرووی زانستییەوە، ئەندازیار و کارەبایی و تەلارسازی و زانستکارەکانی دیکە، وشەی رۆشنکەرەوە بەو جەستەیە دەڵێن کە لەگەڵ خۆیدا رۆشنایی بەرهەم دێنێت، خۆ ئەگەر رەهەندی ئەم زاراوە، یان وشەیە لەغەتەکە و کاری پێدەکرێت، ئەوە دەکەوینە بەردەم مانایەکی تری دژی مانای پێشوو، ئەویش نەشازییە، واتە ناوەزەیی سایکۆلۆژیی دەلالییە و هیچی تر، بارت لێرەدا بە سەلماندنی باسەکەی و بەکارهێنانی وشەکە، شیعرێکی پۆڵ ڤالیری بەنموونە دەهێنێتەوە.

(ئەو بانە لازوردییە هێمنییەی کە کۆترەکان لەسەری دەڕۆن
لەنێوان دار سنەوبەر و گۆڕەکاندا دەلەرزێ
دەریا، دەریا، هەمیشە دەریا)

پۆل ڤالیری لێرەدا لەبەیتی یەکەمدا تەنەکی بەفری لەهەناوی خۆیدا هەڵگرتووە کە لەمامەڵەی حەرفیدا بەکاریدەهێنێت، بەهۆی نەبوونی نەشازی سیفەتی رۆیشتنی بەسەر کۆترەکانەوەیە».

جگە لەو بەکارهێنانەی رابردوو، ئێستاش رۆمانووس هەیە خەیاڵی

ئیمبرتۆ ئیکۆی بەکارهێناوەتەوە، جان دۆست ڕۆمانووسێکی کوردی سوریایە، لەڕۆمانی میرنامەدا هەمان ئەو دیمەنەی نووسیوەتەوە کە ئیمبەرتۆ ئیکۆ لە ڕۆمانی گوڵی سووردا نووسیویەتی، لەچاپتەرێکدا کتێبی میر ژەهراوی دەکرێت. ئەم حاڵەتە بەکاریگەری هەژمار ناکرێت، چونکە خوێنەری دونیای دوای پۆست مۆدێرن، ئەم ستایلەی دەرباز کردووە و هۆشیارترە لە دونیای مۆدێرنی رابردوو، بۆیە ئەم دیاردەیە بەوەرگرتنی ئەدەبی هەژمار دەکات کە ئەمە پێی دەگوترێت ئینتلیزامی خوێنەر، لەکاتێکدا ئەم حیکایەتە لەهەزار و یەکشەوەشدا هەیە کە بۆرخیس بەدانپێنان باس لەکاریگەرییەکەی دەکات.
هەر حیکایەتێکی بزرکراو یان پشتگوێ خراو کە سەرنجراکێشن، هەر یەکێك لەو کارەکتەرانەی کە دەوریان هەبوو لەدرووستکردنی مێژوو، ناویان هەبووە و خاوەنی چیرۆکی تایبەت بوونە، هەر یەکێك لەو نەتەوە و مەزهەب و ئاین و تایەفە و هتد، لەڕێگەی گێڕانەوە یان حیکایەت خوانەوە دەنووسرێنەوە، هەر قۆناغێك کە خاوەنی یەك دەنگ یان فرە دەنگی بووە، دەکرێت ببن بەهەوێنی سەرهەڵدانی ڕۆمان، بەمەرجێك ڕۆمانوسەکە زەمەن و دونیابینیەکە دوور نەخاتەوە لە خهیاڵی خۆی و وەکو خۆی بەمان بنووسێتەوە، چونکە خوێنەرەکانی دەق و ڕەخنەگرە ئەدەبیەکان، بەلەبەرچاوگرتنی ئەو دیکۆمێنتانەی کە وەڵامی ئەو پرسیارە دەدەنەوە، جەخت لەسەر چەند ڕەگەزێك دەکەنەوە و لەسەرووی هەمووشیانەوە زمانە، پاشان پشت بەستن بەتەکنیك و ستایل و شیعرییەت و یادەوەری و ڕووداوە جۆراوجۆرەکان، ئەمانە هەمووی فەزای دەقەکە پێکدەهێنن و ئامانجەکمان پێشکەش دەکەن، چونکە نابێت ئەوەمان بیربچێت کە ئەدەب هەدەفی خۆی هەیە، ئەمەش جۆرێك بوو لەناڕەزایی نووسەر بەرامبەر بەسیستەم و حوکمڕانی دەوڵەت.
لەهەموشتێك گرینگتر ئەوەیە کە دەقنووس واتە ڕۆمانووس بە ئەوەی بونیادی دەقەکەی پتەو بخاتە بەردیدی خوێنەر، شارەزایی لەمێژوو و ئابوری و بازاڕ و ئیدیۆمی نەتەوە و پێکهاتەکانی دیکە و هتد هەبێت، بۆچی دەڵێم مێژوو، چونکە یەکەمین وەزیفەی ئەدەبی ڕۆمان، پڕکردنەوەی ئەو کەلێنە بوو کە مێژوو نەیدەتوانی بینوسێتەوە، نووسینەوەی مێژووش وەکو خۆی هەڵەی سوور بوو، هەروەها دەوری کاریگەری ئەو خەڵکەی زیندوو کردەوە کە لەمێژوودا وجودیان هەبوو، بەڵام مێژوونووس پشتگوێی دەخستن، کە دەڵێم ڕۆمانوس شارەزایی هەبێت لە ئابوری و بازاڕ، مەبەستم ئەوەیە کە هەموو سەردەمێك دراو سەرچاوەی ئابوری خۆی هەبووە، بە نموونە لۆکە و خوری و خواردەمی و خەڵوز و هتد. بازاڕی موفرەدەی تایبەتی خۆی هەبوو کە بەکاردەهات، بە نموونە پارە موفرەدەیەکی ئابوری نوێیە، پێشتر پێیان دەگوت

ئەسکەنناس، ناکرێ رۆمانوس دوچاری هەڵە بێت لە بەکارهێنانی موفرەدەی بازاڕ، یان لەبری ئیزرەم کیلۆ بەکار بهێنێ، یان لەبری رببە فەردە و تەن بەکاربهێنێ، ئەمە جگە لە موفرەدەی ناوبازاڕ کە دوکاندار و کڕیار و پیاوانی دەوڵەت بەکاریان دەهێنا.
شارەزابوون لە کێش و هەوا و ژینگە، ئەمە لایەنی زانستییە کە نابێ رۆمانووس ئەوانە لەبیر بکات کە راوچی کەی دەتوانێ راوی ماسی یان کەو یان باسی گوڵێك یان بەری درەختێك یان رووەکێك بکات کە وەرزی نەبووە، یان باسی زاوزێی ئاژەڵ، یان پەلەوەر و پشیلە و سەگ و هتد بکات کە وەرزەکەی جودا بێت.

کێشەی رۆمانی سەردەم

حیکایەتخوان وەکو نموونە

حیکایەتخوان زۆرترین پەیوەندی بەخوێنەرەوە هەیە، چونکە هەموو شتێك لەرێگەی ئەم کارەکتەرەوە دەگوترێت، بۆیە گرینگی ئەم کارەکتەر یان پاڵەوانە کە هەندێکجار کۆنتڕۆڵی هەموو کایەکانی دەقەکەی کردووە، بەشێکی سەرەکییە لەداڕشتنی نەخشەی رۆمانەکە، چونکە گێڕانەوە لە گۆشەنیگای کەسی یەکەمەوە ئەوکات بەکاردێت کە حیکایەتخوان، بەزمانی کەسی یەکەم راناوی من بەکار دینێ، هەندێکجاریش دەشێ راناوی ئەمەش بەکاربهێنێ، چونکە حیکایەتخوانە و ئەو دەتوانێ بەرەو کۆتایی حیکاتەکە ئاراستەمان بکات، ئەوە ڕوانگەی بینینی زەمەنەکەیە، بۆیە رۆمانووس ئەو پاڵەوانە بەسەنتەر وەردەگرێت و هەندێکجار هەموو رووداوکان رادەستی ئەو دەکات، ئەم جۆرە حیکایەتخوانە یان پاڵەوانە پێی دەگوترێت هەموو شتزان، واتە هەموو رووداوەکان و ئاراستە زەینییەکان لەدەسەڵاتی ئەو پاڵەوانەیە، ئەویش خودی رۆمانوسەکەیە.
زیندانیکردنی پاڵەوان یان کارەکتەر، کێشەیەکی دیکەی نووسینە، چونکە بڕوایەك هەیە کە پێیوایە رۆمانوس نابێ ئەوەندە دیکتاتۆر بێت هەموو پاڵەوانەکان بەئارەزووی خۆی ئاراستەیان بکات، تەنها ئەوە نەبێت وەزیفەی کارەکتەرەکە ماوە، یان فەرزە دەبێ وابێت، بۆیە بەشێکی زۆر لە رۆمانوسە ناودار و لەکاڵیەکانیش ئەو رەخنەیەیان لەسەرە کە بەبێ ئاگا دیکتاتۆری نووسینن و کارەکتەر یان پاڵەوانی دەقەکە دەکوژن یان دەیکەن بە پاڵەوانی وەهمی، کە ئەمە خوێنەر بیزار دەکات و دەیکات بە مایەی مەلەل، بۆ نموونە رۆمانی حەمەدۆکی یەشار کەمال، ئەم فەزایەی بەسەردا زاڵە.
سەبارەت بە خوێندنەوەی سایکۆلۆژی بۆ دەقی کوردی، من پێموایە کە رەنگە بڵێین خوێندنەوەی سایکۆلۆژی بۆ دەقی کوردی هەروەك خوێندنەوەکانی ئەو رۆمانەی لەسەدەی رابردوودا کران لاوازە،

چونکە لایەنی کەمی شارەزایی تێدا نییە لە باری سایکۆلۆژی دانەری دەق، هەروەك ئەوەی دانەرەك هیچی لەسەر نەنووسراوە و مردووە، بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە کە ئەمە لەگەڵ دانەر مامەڵەمان کردووە، بەقەد ئەوەی لەگەڵ ئەو دەقە مامەڵەمان کردووە کە لەسەر وەختی خۆیدا نووسراوە، زۆربەی ئەو دەقانەی کە بەناوی ڕۆمانەوە چاپ کراون، کێشەگەلێکی زۆریان لەگەڵ خۆیان هەڵگرتووە، لەوانەش تێکەڵکردنی تەکنیکی زمان، هەروەها بەکارهێنانی کارەکتەری وێنەیی و کارەکتەری واقیعی، یان وەهمی فرە کارەکتەری لە دەقێکدا و نمایشکردنیان لە فەزایەکدا، جارێکی تر بزرکردنیان و بەدیارخستنی کارەکتەرێك کە دەقنووس خۆی مەبەستی بووە، ئەمە داهێنان نییە، بەڵکو ئاستێکی نزمی گونجاندنی تاك پاڵەوانی و فرە پاڵەوانی یە، ئەمە بە پارادۆکسی نووسین هەژمار دەکرێ، لەحاڵێکدا تائێستا نەخوێنەر و نە ڕەخنەگری کوردی پرسیاری ئەوەیان لە چیرۆکنووس و ڕۆماننووسی کورد نەکردووە، بۆچی ناتوانن کەڵك لە فولکلۆر و ئەفسانە کوردییەکان وەربگرن، بۆچی ناتوانن نموونەیەکی نوێی ئەدەبی پۆست مۆدێرنە پێشکەش بەخوێنەر بکەن، لەکاتێکدا ڕۆماننووسی عەرەب و ڕۆژئاوایی نییە کەڵکی لە هەزار و یەکشەوە و کەلیلە و دیمنە و بەسەرهاتی ئاینەمانی وەکو نەتەوەیەکی ڕەسەن نەبینیبێت وەکو سەرچاوەی ئەدەب.

هۆکارێکی دیکەی نەبوونی خوێندنەوەی جددی بە دەقی کوردی، ئەوەیە کە لەنێوان ئیرۆسی ئازاد بوون و لۆگۆسی کۆنتڕۆڵدا پنتێك هەیە، ئەویش ئازادی بیرکردنەوەیە، چونکە تێگەیشتنێکی پێشوەختە هەیە لەم نێوانەدا بە ئیرۆس و لۆگۆس، چ جای ئەوەی کە کۆنتڕۆڵ لەسایەی کۆمەڵگەی کوردیدا کە دەسەڵاتێکی نادیارە، لەزۆربەی دەقەکان هەست بەوە دەکرێ دەقنووسەکە لەنێوان خوێندنەوە بیرکردنەوەدا، ئەو پنتەی وەرنەگرتووە کە بیرکردنەوەیە، بە ئەمە دەتوانم تائادەیەکی باش بەڵێم هەناسەیەکی نەهیشتەتەوە بە ئازادی نووسین و دەقی نوێ، تاکو ڕەخنە ئامادەیی ئەوەی هەبێت دەق شیتەڵ بکاتەوە و ئەو مانایە بەرهەمبێنێ کە هەم دانەر مەبەستێتی، هەم بەئاسانی دەگاتە خوێنەر و لاسایی کردنەوە نییە، ئەمە دەڵێم مەبەستم ئەوەیە کە ڕەنگە قەیرانی خوێنەریش هۆکارێکەی هەر ئەمە بێت، بەڵام ناتوانین بە تێکستی (لە خەوما) ی جەمیل سائیب، یان چیرۆکی (مەسەلەی ویژدان) ی ئەحمەد موختار بەگی جاف، ناوی دەقی خەماڵی لەنێنەین، یان ڕۆمانی (ڕێگا) ی محەمەد مەلوود مەم چونکە دەقەکان بریتیین لەو خەونانەی کورد هەیەتی بە ژیانێکی شایستە، بەوپێیەی کە وازانراوە دەقی خەماڵی بریتییە لەو تایبەمەندییانەی کە موڵکی نەتەوەیەکە، یان دابڕانێکە لەنێوان تێکستی پێش خۆی و واقیعی خۆی کە دواجار دەبێتە

ستایل و لەرەگەی لاساییکردنەوەوە دەناسرێتەوە.
ئەو خوێندنەوە دەروونیانەش بە دەقی کوردی کراوە، جگە لەوەرگرتنی دەقێکی رەخنەیی بیانی و تەنها وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی و هیچی تر، یان عەرەبی بە سەر دەقێکی کوردی هیچی تر نییە، لەڕاستیدا ئەمە درمە ئەدەبییەکەیە، هەروەك ئەوەی کە ئەستا لەدونیای ئەدەبی کوردیدا رەخنە یان خوێندنەوەی دەق، لەحاڵەتێکی نائامادەییدا دەژی و نووسەر زۆرن و رەخنەگر نییە، بۆیە ناتوانێ لەکایەکانی دیکەشدا ئازاد بێت، بە پێچەوانەشەوە نووسەر هەرزی رەخنەیەك ناكات كە لەدەرەوەی لۆژیکی بیرکردنەوە و ئاڕاستەی دەقێك بێت کە لەچوارچێوەی رەخنەدا بکەوێتە بەر میکرسکۆبی خوێندنەوەی تیۆرییەوە، باشترین حاڵەت بە سەلماندنی ئەم بەچوونە، ئەوەیە کە خوێنەرێك هەڵکەوێین بە دەقێك بکات و بەدوای مانادا بگەڕێ سا ئەو دەقە شیعر بێت یان چیرۆك، تاکو پشێوی و ئاڵۆزی دەروونی درووست دەکات و مانای دیکەی پێ دەبەخشرێت.

رۆمان و ناسیونالیزم

داگیرکاری کە لەسەدەی پێش زایین لەئیمپراتۆرییەتەکەوە بە سەر وڵاتانی بچووك و خاوەن کولتوور و فەرهەنگ، تەنها داگیرکاری جوگرافیا و ئیکۆنۆمی نەبووە، بەڵکو دزین و بەتاڵان بردنی فکر و ئەدەب و دیکۆمێنتاری و فەرهەنگەکانیشیان بووە، بە نموونە کە ئیمبراتۆرییەتی رۆما، یۆنان داگیردەکات، یان ئیسلام کە تاکو ئەندەلوس دەچێت، یان جەنگیزخان یان تورکە عوسمانلییەکان کە تەواوی رۆژهەڵات داگیر دەکەن، جگە لەداگیرکردنی جوگرافیا و کۆمەڵگە و فەرهەنگەکەیان، داوا لەنووسەرانیش دەکەن وەکو جەنگاوەر و مافناس و سیاسییەکانیان کۆمەڵێك لەئەدەب و فەلسەفەکەیان وەربگرن، بۆیە ئەدەب بەتایبەتی ژانری رۆمان بوو بەیەکێك لە هۆکارەکانی بەرگری کردن لەنەتەوە و زمان، بەومانایەی بەرگری لەنەتەوە، چونکە رۆمان هەموو جومگە و لایەنە شاراوەکانی مێژوو و کولتوور و کەلەپوور و ئیدیۆمی نەتەوەیی لەگەڵ خۆی هەڵگرتووە، ئەمەش یەکێکە لە گوتاری ناسیونالیزم، واڵتەر سکوت لەبارەی سکۆتلەندا نووسیویەتی، هەوڵیداوە نەریتە باوەکان لەرۆمانی هاوچەرخدا روونبکاتەوە، بەو کارەشی زەمەنێکی مێژوویی کردە هەوێنی کارەکانی و تەوزیفی کردن، ئەمە جگە لەکۆمەڵێك وەرگرتن لەداستان و رووداوە فەرامۆشکراوەکان و ململانەی نێوان چینەکان و خیڵەکان و نەتەوەکان و هتد. لەحاڵێکدا هیچ یەکێك لەو رووداوانە خاڵی نەبوونە لە رۆمانسیەت، بۆیە بەدنیاییەوە دیمەنی رۆماننووسی کچ و کوڕێك یان خۆشەویستی

جەراوجەری تەوزیف کردووە لە زیندوکردنەوەی مێژووەکە.

شەپۆلی رۆماننووسی

هەموو ئەو نموونانەی کە لەسەرەوە وەرمگرتوون و موناقەشەم کردوون، ئارگومەنت بوون بۆ سەلماندنی ئەم بەشەی دیکە کە پەیوەندی بەو شەپۆلە رۆماننوسیەوە هەیە کە ئێستا بۆتە باو، ئەو دەقانەی کە هەڵگری شوناسی رۆمانن و بوون بەستایل و تەکنیکی نووسین، بەپێی هەڵسەنگاندنی نوێ و تیۆری ئەدەبی، خەمێکی دیکەی هەڵگرتووە کە جودایە لەو خەمەی دایستۆفیسکی و سەرڤانتس و تۆڵستۆی و تادەگاتە مارکیز، بۆچی؟، چونکە بەپێی تێگەیشتنی (ماڵکام برادبری) کە رەخنەگری رۆمانە، پێی وایە جیهانی ئەمڕۆ بەهەموو موفرەدەکانییەوە ستایلی ژیانی گۆڕی، ئەوەی تاکو دوێنێ بەوڵاخ و عارەبانە و ماشینی خاو پێویستییەکانی ژیانی پێ بەڕێدەخرا، ئەمڕۆ هەموو کەس خاوەنی ماشینە و ماشینی زۆر تیژتێپەڕ هەیە شەمەنەفەر و فڕۆکە هەیە و زەمینەی گەشت فراوانترە لەسەدەکانی رابردوو، کەرەستەکانی وەکو تەلیفۆن و تەلەفزیۆن و ریکۆرد هەموو بە ئامێرێك دەکرێت کە خوێندەوار و نەخوێندەوار هەیانە و دەتوانن رۆژنامەنووس بن و دەرهێنەری کورتە فیلمی ژیانی خۆیان بن و یادەوەرییەکانی خۆیان بەئاسانی تۆمار بکەن، ئەمە بۆ نووسەری نوێ و بەناونیشانی رۆماننووس ئاسانترە، چونکە خۆی خاوەن تایپ و خاوەن بڕیار و خاوەن پوڵ و چاپخانەیە، هەر خۆشی خاوەنی دابەشکردنی کاڵاکەیەتی.

ژینگە هۆکارێکی دیکەی درووستکردنی کارەکتەرە، بەدەستهێنانی زانیاری ئاسانترە لەجاران، ئەمانە هەموو حاڵەتی سایکۆلۆژی ئینسانی ئەم سەردەمەن کە لەگەڵ ئینسانی رابردوو جودا کردۆتەوە. بۆیە رۆماننوس ناتوانێ راسکۆلینکۆف و ئیمیل ستیکلیز ی هەرمان هیسە و زۆربا یەکی تر بخوڵقێنێ. کەواتە ئاسان نییە رۆماننوسی بتوانێ خوێنەری ئێستا رازی بکات.

ئەوەی کە خەڵکێکی زۆر بەلای رۆماندا رادەکێشێت، ئەوەیە کە رۆمان ئەو ژانەرەیە کە سەبکێکی دیاریکراوی نییە، لەراستیدا، رۆمان پێویستی بەدژوارترین سەبکە، شێوازێك کە بەتەواوەتی خۆی دەکاتە پەیڕەوی بابەت، هەر لەبەر ئەمەشە دەتوانین بیر لەنووسەرێك بکەینەوە کە هەریەك لە رۆمانەکانی بەسەبکێکی جیاواز دەنووسێت».

لەسەرەتای هەزارەی سێهەمەوە شێوە نووسینێك پەیدابوو لەنێو ئەدەبیات و بەتایبەتیش بەناو رەخنەی ئەدەبی، گوایە زمانی بونیادگەراکانە و نووسینەکانیان بەتەواوی رەنگیدابۆوە لەسەر نووسەری نوێ و ببوو بە جۆرە نەخۆشییەکی نووسین کە گوایە پێ لەمەعریفەی نوێ یە، بەڵام ستایلەکە تەمەنی کورت بوو، چونکە هەم پراکتیك نەدەکرا بەسەر دەقی کوردییەوە، هەم نەیانتوانی هیچی نوێ

لەبارەی دەق و ئەدەبی کلاسیکی کوردی بدرکێنن و مەرکی فکری کوردی وەربگرێت، وەکو بونیاد و زمانی گەشەسەندووی کوردی، لەحاڵێکدا بیرمەندێکی وەکو (میخاییل باختین) خۆی ئەم جۆرە زمانە رەتدەکاتەوە بۆ قسەکردن لەسەر ئەدەب» باختین بانگەشەی ئەوە دەکات کە (فەردیناند دی سۆسێر) جۆرەکانی قسەی فەرامۆش کردووە.

لەهەموو ئەمانە گرینگتر ئەوەیە کە قسەیەك هەیە دەڵێ « رۆمان لە چاپخانە لەدایك بووە و سوودەکەشی هەر بۆ چاپخانەیە». سەسیەلەژیە ئابورییەکان پێیانوایە پەیوەندی بازاڕ بە دانەرەوە، پەیوەندی بەو جۆرە خوێنەرەوە هەیە کە کەمتر بیر دەکەنەوە لەگەڵ خوێنەری فکر، یان سیاسەت یان یاسا و زانست، هەر ئەم تێگەیشتنەشە کە بازاڕی بە نووسەر و خوێنەر درووست کردووە و هەرچی زیاتر نووسەرەکان بەلای ژانری رۆمانەوە بچن، بەو پێیەی نەرۆماننووس کۆنتاکتی بە خوێنەرەوە هەیە و نە خوێنەریش دەتوانێ نووسەر ببینێ و لەسەر دیمەنێك یان هەڵەیەکی مێژوویی یان هەر کێشەیەك نووسەر دادگایی بکات، مەگەر خوێنەری دەق یان رەخنەگر بێت و دەقەکە دادگایی بکات، یان ئاشکرای بکات وەرگیراوە لەدەقێکی تر یان هەر شتێکی تربێت، بە ئەمەش خوێنەری رۆمان ناتوانێ رەخنەی ئەدەبی بخوێنێتەوە و ئیدی نەبێتە کەیاری کاڵایەکی بۆ کڕێك لەبازاڕی وەهمی، ئەمە هۆکارێکی دیکەیە کە رۆماننووسی بە ناونیشان و بە زانیاری و بە مەعریفەی درووستکردوە.

ئەو شەپۆلە بەناو نووسەرەی کە ئێستا رێگەیان پێدراوە رۆماننوس بنووسن و بونە بەواقیعێکی ناجور بەسەر ئەدەب و بەسەر خوێنەرەوە، بەشی زۆریان لەکارگەی سیاسەتەوە هاتوون و کەرەگیانە مێژووی نەنووسراو بشوێنن، گەرەکیانە خوێنەر دوور بخەنەوە لەمەعریفە و لەخەیاڵ و لەدوونیا بینی، ئەمە جگەلەوەی کە کەڵکیان لەو کەلێنە وەرگرتووە کە هیچ سانسۆرێکی فکری و مەعریفی نییە لەمەیدانەکە، هەروەها ناکەونە نێو بازنەی رۆشنبیرییەوە تاکو خوێندنەوەیان بۆ بکرێت و سنوورێك بۆ ئەو فەوزا خوڵقاوە دابنێن، بەپێی هەر گروپ و دەستەیەکی شارەکان، بازنەیەکی بچووکیان درووستکردووە و زەمینەیان بەخۆیان سازکردووە تاکو بەبێ سانسۆر بنووسن و بڵاوبکەنەوە و خوێنەری کەم مەعریفەش قەناعەت بکات کە ئەمانە دەقی نوێن.

ئەم شەپۆلە رۆماننوسەی کە لەسەر ئەرکی خۆیان کتێب چاپ دەکەن و هیچ دەستگایەکی چاپەمەنی دانیان پێدانانێن و بەفەرمی وەکوو نووسەر نەناسراون، هەموو هەوڵێك دەدەن وەکو نووسەر و ئەدیب دەرکەون، لەکاتێکدا شارەزاییان لە مەرجەکانی نووسین و ئەرکی نووسین و هەدەفی نووسین نییە، ناتوانن چیرۆکێك بنووسن و دەقێك

لەگەڵ دەقێکی دیکەدا جودا بکەنەوە، کەمترین زانیاریان هەیە لەسەر مێژوو، زۆربەیان بەخەیاڵی نەستالیژیاوە دەنووسن کە نازانن نووسینەوەی نەستالیژیا قورسترین ئەرکی ئەم ژانرەیە، چونکە ناکرێ نووسەر وەکو خۆی ناوی کارەکتەرە و ڕووداوەکان و خودی بابەتەکە و شوێن و کاتەکەی بهێنێ، لەسەریەتی بیکات بەخەیاڵ و لەزەینی خوێنەر تۆماری بکات، لەکاتێکدا نووسینی ڕۆمان بەر لەهەر شتێك خەیاڵە، بەڵام ئەم شەپۆلەی ئێستا گرێی بەنووسەر بوون و بەخاوەن کتێب بوونیان هەیە، بەبێ خود سانسۆری خەیاڵ و فکری نووسەری دیکەش وەردەگرن و دەستکارییەکی چینینەوەی دەکەن و دەیکەن بەموڵکی خۆیان، بۆیە بوون بە بەشێك لەم شەپۆلە درووستکراوەی ئەدەب. سەرەنجام ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ئەم شەپۆلە لەڕۆمانووس، دابەش دەبن بەسەر چەند گروپێك، گروپی یەکەم ئەوانەن هاندراون بەو ئاستە نزمە، هەم ئەدەب بێ ئەرزش بکەن، هەمیش شەرعیەت بەئازادی نووسین بدەن. گروپی دووهەم ئەوانەن کە لەڕێگەی لەکاڵییەوە دەخەکەیان لەبەتە واقیع و خەیان لەبووە بەنووسەر و ئەدیب، گروپی سێهەم ئەوانەن کە دژی خوێنەری بەرپرسیارن، ئەو خوێنەرەی کە بەمانای خوێنەر بەوردی تەماشای دەکات.

سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە

1 : امبیرتو ایکو. التأویل بین سیمیائیات و التفکیکیة. ترجمة و تقدیم. سعید بنکراه. دار المرکز الپقافی العربی. بیروت. 2004. ص147

2: عەلی عوسمان یاقوب. ڕۆمان ژانری تەکنیکە جوانەکان و ڕەگەزە فرە ڕەهەندەکان. دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم. 2019. ل294

3: فولفغانغ ایزو. افاق نقد استجابة القاریو. ترجمة. احمد بوحسن. الپقافة الاجنبیة. العدد الاول. 1994

4: ئەرهان پامەك. ڕۆماننوسی سادە و ڕۆمانووسی بیرکەرەوە. وەرگێڕانی. بەکر شوانی. ناوەندی ڕۆشنبیری و هونەری ئەندێشە. 2016. ل35

5: بول ویست. الروایة الحدیپة. ترجمة. عبدالواحد محمد. منشورات وزارت الپقافة والاعلام. سنة .1981

6: جیریمی هولون. مدخل لدراسة الروایة. ترجمة. غازی درویش عگیة. دار الشأن الپقافیة العامة. .1996

7: ئەلبەر کامۆ. یاداشتەکان. وەرگێڕانی بۆ کوردی. پەشێو حسەن. دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم. ساڵی.2014. ل126.

بەکورتی 27: مەڕانەڕەفتارکردن.. خۆمەڕکردن خۆگێلییە!.. ئازاد حەمە

مەڕگەرایی Sheepishness بەمانای مەڕانەدەرکەوتن و مەڕانەخۆنیشاندان دێت و هاومانای شەرمەزارییە. قسە یان ڕەفتاری مەڕانەsheepish قسە و ڕەفتارگەلێکی شەرمئامێزن. ئەوانەی مەڕانە دەژین و هەڵسوکەوتدەکەن خۆمەڕکردنیان لا سادەیە. هاوکات بە شێک لە مرۆڤە مەڕەکان دەزانن چییدەکەن و چۆن چوارچێوە بۆ ژیانی خۆیان دادەنێن. مەڕئاسا مامەڵەکردن واتە بێ باکانە، گێلانە ڕەفتارکردن. ئەوانەی ڕەفتارمەڕن بەرپرسیارئامێز نیین و چاوەڕوانی هیچ گۆڕانکاریەکی جدییشیان لێناکرێت.

شڕۆڤەی مەڕانە مامەڵەکردن Act Sheepish بەرەو ئەوەمان دەبات بڵێێن: مرۆڤە مەڕکردارەکان لێکەوتەیان زۆرە؛ کرداری گەمژەئاسا و هەڵەی دووبارەیان لە زیادبووندایە. خۆمەڕانە نیشاندان واتە مەڕانە بیرکردنەوە و مەڕانە تێگەیشتن. ئەمەش هیچی کەم نییە لە هەست بەگەمژ□یکردن و خۆشەرمەزارکردن لەناو خەڵکدا. ئەوانەی مەڕانە لەم دونیایە دێن و دەچن هەر مەڕانە دەڕۆن و شتێکی ئەوتۆ لە پاش خۆیان جێناهێڵن جگەلە دیرۆکێکی پڕ مەڕانە.

لەسەر بنەمای ئەوەی لای سەرەوە گوترا دەپرسین: کێ مەڕە؟ مەڕبوون لە چییەوە سەرچاوەدەگرێت؟ باشە خۆمەڕکردن خۆگێلیی نییە؟ کردارێ یان بیرکردنەوەیەکی مەڕانە دەرئەنجامی چیلێدەکەوێتەوە؟ مەڕانە دەرکەوتن واتە چی؟ کێ پێویستی بە خۆمەڕکردنە؟ مەڕانەژیان، مەڕانە هاوڕێیەتیکردن و ...... بۆ؟ سیاسەت کار لەسەر بەمەڕکردنی مرۆڤاکان ناکات؟ ژیان بێ خۆگێلکردن دەڕوات؟ چۆن هەست بە مەڕبوونی کەسێک بکەین؟ مەڕی نایاب کێیە؟

خۆمەڕکردن واتە چی؟ لێکۆڵەران وایبۆدەچن، خۆمەڕکردن واتە خۆنەناسکردن لە کەسەکان، خۆپەڕانەوە لە کێشە و دۆزینەوەی چارەسەر، خۆشباوەڕیی و شەرمەزاریی. بە جۆرێکی ساکارتر دەپرسین: بە کێ دەگوترێت مەڕ؟ بەوانە دەگوترێت، کە شەرمەزار، شەرمن و ملوڕن. بێگومان ئەم ئاوەڵناوانە، لە ئاکامی کردەوەکانیانەوە

دروستبووە. لەوەشەوە، لە كارە گەمژەییانەكانیاندا زێدە گوێڕا یەڵ
و نەرمونیانن و خاوەنی هەستێكی لێبوردەیی گێلانەشن.
مەڕ و مرۆڤەمەڕ دوو شتی جیاوازن. ئاساییە مەڕی ڕاستەقینە
مەڕانەبوونیخۆی بژیت، لەگەڵ مەڕەكانیتر بە كۆمەڵ بژیت و متمانەشی
بەخۆی نەبێت. هیچ نەبێت ل□ بەرئەوەی عەقڵی نییە. بەڵام مرۆڤ
ل□ بەرئەوەی عەقڵی هەیە ناشێت مرۆڤەمەڕیی خۆی پەسەندبكات.
مرۆڤەكان، كە خۆیان وەك مەڕ نیشاندەدەن ئەوە لێكەوتەی زۆر توند
بە دوای خۆیدا دێنێت لە كۆمەڵگا. ئەوەشمان بیرنەچێت، كە
شەرمەزاربوون و شەرمەندەیی دوو ئاوەڵناوی كەسی مرۆڤەمەڕن.
بەمەڕچواندنی مرۆڤ بەرهەمی ئەو دیتنەیە، كە ئەو جۆرە مرۆڤانە بە
ئاسانی قایلدەكرێن، مەیلیان زۆرە بۆ وەدووكەوتنی ئەوانیتر
(قەر□ باڵغی) و بۆ بێدەنگبوونێكی ترسنۆكانەش. زۆرجاریش بە ڕاشكاوی
بە كەسانێك دەڵێێن: مەڕ، یان گوزارەی وەك "د□□□□□ت مەڕە بەوجۆرە
قسەدەكات"، بەكاردەبەین بۆ ئەوانەی گوێڕایەڵ و سەركزن. قسەكردن و
گفتوگۆی مەڕانە ناكاریگەر و ناهەژێنەرە و شتێكی ئەوتۆشمان
پێناڵێت، كە شایانی تێڕامان بێت.
سەرباریئەوە، ڕاستە ئێمە دەتوانین ڕەفتاری مەڕانە لە مرۆڤدا، لە
تاكەكانی كۆمەڵگەدا، بدۆزینەوە، بەڵام بائەوەش بڵێێن: ئەوانەی
ئێمە ناویاندەبەین بە مەڕڕەفتار، ئەوانە پێێانوایە ئەرێنی
بیردەكەنەوە و شەرمن و ن□تپاكن. ئەم جۆرە مرۆڤانە لە گشت
كۆمەڵگەیەك بوونیان هەیە، بەتایبەت لە كۆمەڵگە و شارستانییە
نەرێتییەكاندا.
هەندێك لە توێژەران وایبۆدەچن مرۆڤەمەڕ ئەو مرۆڤەیە كە ئاكار باش
و كەسێكی شەرمن و بێوەیە. ئەم جۆرە مرۆڤە رۆحێكی دۆستانە و
پڕبەزەییشی تیایە. مرۆڤە مەڕەكان بەپێی ئەم شێوە توێژینەوانە
شانازیی بە باشیی و ئەم□كاریی و شەرمنیی خۆیانەوە دەكەن.
سەرئەنجام ئەوەش دەڵێین: وڵیام دێرسیڤیچ William Deresiewicz،
پرۆفیسۆری زانكۆی Yale ی ئەمەریكی لە كتێبەكەیدا بەناوی
(Excellent Sheep مەڕی نایاب) ڕەخنەی پەروەردەی خراپی دەستەبژێری
ئەمەریكی دەكات، كە بێ ئاگان لە تێگەیشتنی ڕەخنەگرانە و
داهێنەرانە و بەتەواوەتیش ئامانجی خۆیان نەدۆزیوەتەوە. بۆیە
زانكۆ نموونەیەكانی ئەمەریكا بەوە وێنادەكات، كە خاوەنی
خوێندكاری مێشكدارن، بەڵام بێ ڕۆحن (مەڕن). لای ئەو پرۆفیسۆرە
ئەمەریكییە مەڕی نایاب ئەو ئەو خوێندكارە مێشك باشەیە، كە تەنها
ئامانجی نمرەی بەرزە و هیچیتر. بۆ ئەم پرۆفیسۆرە ئەوەی گرنگە
ئەوەیە، كە خوێندكاری زانكۆ دەستەبژێرەكانی ئەمەریكا، كە كەسی
دەستەبژێر فرێدەدەنە كۆمەڵگەی ئەمەریكییەوە پ□و□یستە بتوانن ڕێگای

خۆیان دروست بکەن و بوێریی ڕەوشتییان دامەزرێنن.
کۆتا سەیرکردنمان بۆ خۆمەڕکردن ئەوەیە، کە خۆمەڕکردن گێلییە؛ خۆلادانە لە فێربوون و خۆچاککردنەوە. ئەمە لەژیانی کۆمەڵایەتییدا زۆر بەدیدەکرێت. گوتن یان دیدی مەڕانە وەک زەردەخەنەی مەڕانە وایە. سەیرەکە لەوەدایە، کە کەسەکە بێباکانە شادە و کەچی تێگەیشتنی بۆ شادی خۆی لەناو ئەو هەموو تراژیدیایانە نییە.
لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، مخابن، زۆرێک لەو مەڕەمر□قانە لە بواری سیاسەتدا خۆیان مەڵاسداوە. بەگشتی سیاسییەکان مر□قی مەڕئاسایان دەوێت. ئەوانەیان پێویستە، کە خۆیان مەڕئاسا نیشاندەدەن، واتە خۆ لە ڕاستیی رووداوەکان گێلدەکەن. لەبواری ژیانی خێزانیشا زۆرجار مەڕێک بوونی هەیە، جا ئەوە ژنەکە بێت یان پیاوەکە. هاوکات لەنێوان هاوڕێیانیشدا دیاردەی خۆمەڕکردن بوونی هەیە؛ زۆرێک لە هاوڕێێان حەزیان بە هاوڕێی مەڕرەفتارە. کەواتە پێویستییەک یان ویست بۆ خۆمەڕکردن لەناو پەیوەندیە کۆمەڵایەتیی□کاندا بوونی خۆی لەدەستند□داوە.

ئازاد حەمە
پرۆفیسۆر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

کاداری بەحەسرەتی خەڵاتی نۆبڵ سەریناوە!.. ئاکۆ عەبدوڵڵا

دوای ئەوەی ساڵانێك بۆ خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبی کاندید دەکرا و پێی نەگەیشت، ڕۆژی 1ی تەمموزی ئەم ساڵ، ئیسماعیل کاداری نووسەری ئەلبانی لەتیرانای پایتەخت کۆچی دوایی کرد. ناوبراو تاکە نووسەری ئەلبانییە بەهۆی رۆمان و چیرۆك و شیعر و شانۆگەری و نووسراوەکانی دیکەی، لەجیهاندا ناسراوە. لەبەر ئەوەی لەزۆربەی بەرهەمەکانیشی پشتی بەمێژوو و ئەفسانە و کەلەپووری گەلەکەی بەستووە، بۆیە ئەدەبەکەی وەك ئاوێنە وایە بۆ رەنگدانەوەی گیانی گەلی ئەلبانی و مێژووە نوێیەکەی، بەهەموو رەهەندەکانییەوە. هەروەها رەنگدانەوەی بارگۆڕانە سیاسییەکانی نیوەی دووەمی سەدەی رابردووی وڵاتەکەشیەتی. ئەوە جگە لەوەی بەوپەڕی توانا هەوڵی دەدا ئەدەبی

ئەو نەتەوەیە لەژێر هەژموونی ئەدەبی سۆڤیەتی رزگار بکات. لەلایەکی دیکەوە هەندێك لەشارەزایان بەکافکا و ئۆرۆیل بەراوردی دەکەن. هەندێکیش خاڵی هاوبەش لەنێوان ئەو و گابرێیل گارسیا مارکیز دەبینن، چونکە هەردووکیان گرنگییان بەچەشەی سوریالی دەدا.
ئیسماعیل کاداری رۆژی 28 ی کانونی یەکەمی ساڵی 1936 لەشاری گیروکاسترای باشووری ئەلبانیا هاتە دنیا. باوکی نامەبەری دادگە بوو، زۆر بەتوندی رووبەڕووی بیروباوەڕی کۆمونیستی دەبۆوە. کاتێکیش جەنگی دووەمی جیهانی بەرپابوو و ئەلبانیا بووە گۆرەپانی هێزە داگیرکەرەکانی ئیتاڵی و ئەڵمانی، دانیشتوانەکەی ئازار و ناخۆشی زۆریان چێژت، بۆیە کاداری سەردەمی منداڵی بەتاڵی و ناخۆشی بەسەربرد. دوای تەواوکردنی خوێندنی دواناوەندی، چووە کۆلێژی ئادابی زانکۆی تیرانای و تێیدا فەلسەفە و مێژووی خوێند. ساڵی 1954 کۆ شیعری (ئیلهامەکانی کوڕان Frymëzime djaloshare) وساڵی 1957 دیوانەکانی (خەونەکان Ëndërrimet) و (شازادە ئارگیجیرۆ Princesha Argjiro) ی بڵاوکردەوە. ساڵی دواتر مینحەی خوێندنی پێدرا و لەپەیمانگەی مەکسیم گۆرگی شاری مۆسکۆ، ئادابی خوێند. لەوێدا ئاشنای رۆشنبیری رۆژئاوایی بوو. ساڵی 1960 کاتێك پێوەندی لەنێوان هەردوو رژێمە کۆمونیستییەکەی ئەلبانیا و سۆڤی□ت بەرەو گرژی چوو، کاداری بەناچاری گەڕاوە وڵات.
ئەو ماوەیەی لەمۆسکۆ بوو رۆمانێکی بەناوی (شاری بێ ریکلامەکان) نووسی. دوای گەڕانەوەی بۆ وڵات نزیکەی چل لاپەڕەی لەگۆڤارێکی ئەدەبی بڵاوکردەوە، بەڵام دەزگای چاودێری رازی نەبوو بڵاوکردنەوەکەی بەکۆتا بگات. ساڵی 1963 رۆمانی (جەنەڕاڵی سوپای مردوو Gjenerali i ushtrisë së vdekur) ی بڵاوکردەوە. تێیدا گیانی ئەلبانی کردووە بەئیلهام و ئاشنای چیرۆکی جەنەڕاڵێکی ئیتاڵیمان دەکات کە دوای وەستانی سی ساڵ بەسەر جەنگی دووەم، لەحکومەتەکەی خۆیدا فەرمانی پێکراوە لەگەڵ قەشەیەك بچێتە ئەلبانیا و بەدوای گۆڕی ئەو سوپا ئیتاڵیانەدا بگەڕێت کە لەشەڕگەکانی ئەو شوێنە کوژرا بوون. هەرچەندە جەنەڕاڵەکە بڕوای بەو کارەی نەبوو، بەڵام ناچار بوو بڕوات. لەوێدا ناخۆشی زۆر دەبینێ. سەرەتا وەهای بەخەیاڵدا دێت سوپایەکی زۆری هەیە، بەڵام لەژێر خاکدان و چەندان تەن لەفوسفۆر و کالیسیۆمیان پێکەێناوە. دواتر دەبینێ جەنەڕاڵیکی ئەڵمانیش بۆ هەمان مەبەست هاتۆتە ناوچەکە. لەکۆتایدا لەتۆڵەی خوێنی کوڕە کوژراوەکەی، جەنەڕاڵە ئیتاڵییەکە بەدەست پیرەمێردێکی ئەلبانی دەکوژرێت.
ئەو رۆمانە دەرگای ناوبانگی بۆ کاداری خستە سەرپشت و بۆ هەموو لایەکیشی رەخساند چاو بەوێنەی ئەلبانیا و پاڵاوانیەتی

دانیشتوانەکەی و داب و نەریتە جوانەکانیاندا بخشێنن. لایەنێکی دیکەی سەرکەوتنی گەورەکەی ئەو بەرهەمە لەوەدایە کە کاداری لەداڕێژتنیدا بەستایلی هونەری نووسینی ڕۆمان و شۆڕبوونەوە بۆ ناو ژیانی واقیعیانەی گەلەکەی، زۆر پابەند بووە. دوای وەرگێڕانیشی بۆ سەر زمانی فەڕەنسی، ناوەندە ڕۆشنبیرییەکانی ئەو وڵاتە، بانگهێشتی کاداریان کرد. لە فەڕەنسا لەلایەن نووسەران و ڕۆشنبیران پێشوازی گەرمی لێکرا و بەدەنگێکی ڕەسەن و بەهێزی پشت دیوارە ئاسنینەکانیان دانا. تا ئێستا ناوەڕۆکی ئەو ڕۆمانە دوو جار کراوە بە فیلمی سینەمایی.

ساڵی دواتر دیوانی (بۆچی بیر لەو شاخانە بکەینەوە Përse mendohen këto male) و ساڵی 1965 ڕۆمانی (دڕندە Përbindëshi) ی بڵاوکردەوە. لەو ڕۆمانەیدا ئەسپی تەروادەی کردۆتە هەوێن و هەوڵیداوە ڕووداوێکی ئەفسانەیی بگۆڕێ بۆ حاڵی ئەوسای وڵاتەکەی، پاش ئەوەی حکومەت هەوڵیدا لەژێر هەژموونی دەسەڵاتی سۆڤیەتی بێتە دەر. ساڵی 1967 ڕۆمانی (پێستی تەپڵ Lëkura e daulles) ی بڵاوکردەوە. ئەوەشیان بەرجەستەکەری ئەو قۆناغەیە کە ئەلبانیا لەساتی گۆڕان بەخۆیەوە بینی. ئەوە جگە لەواقیعی ژن لەچوارچێوەی دەرەبەگایەتی و کۆنەپەرستی ئەوسای کۆمەڵگەکەیدا. هاوکات لەو بەرهەمەدا بۆ ئەوەی عەزیمەت لەدەروونی ئەلبانییەکان نیشان بدات، کەلەپووری ئەفسانەیی ئەلبانی بەکارهێناوە. ساڵی دواتر هەمان ڕۆمانی بەناوی (هاوسەرگیری Dasma) خستەوە بەر دیدە. ساڵی 1970 ڕۆمانی (قەڵا Kështjella) ی بڵاوکردەوە. لەوەشیاندا چیرۆکێکی میللی ئەلبانی کردۆتە هەوێن کە ناوەڕۆکەکەی پێداگرتنە لەسەر قوربانیدان بۆ مانەوە. تێیدا گێڕاوەتەوە سەدەی پانزدە و چیرۆکێکی مێژوویی خستۆتە بەردیدە. کاتێك سوپا بەهێزەکەی عوسمانی هەڵدەکوتێتە سەر قەڵایەکی کۆنی ئەلبانیا، گەلەکەی ناوی ملکۆچ ناکەن و بەرگری دەکەن. ئەوسا بەو کارەی کاداری داوای لەگەلەکەی کرد، بۆ گەیشتن بەڕۆژی گەش پێویستە قوربانی بدەن. هەر بۆیە کاتی خۆی لێکدانەوەی زۆر بۆ ئەو بەرهەمە کرا. تەنانەت هەندێك بەبەرجەستەکەری ئەو ململانێیە ئایدیالۆژییەیان دادەنا کە لەنێوان ئەلبانیا و رژێمی سۆڤیەتیدا هەبوو. هەر لەو ساڵەدا کاداری بووە ئەندامی پەرلەمانی وڵات و ماوەی دوانزدە ساڵ لەو شوێنە ماوە. بەوەش دەرگاکانی ناوەوە و دەرەوەی وڵاتی بەڕوودا کراوە. ئەمەو بەهۆی پەیوەندیشی لەگەڵ (ئەنوەر خواجە) ی سەرۆك، ناوبراو کردی بەسەرۆکی پەیمانگەی ڕۆشنبیری. ساڵی دواتر ڕۆمانی (چیرۆکی شاری بەرد Kronikë në gur) ی بڵاوکردەوە. تێیدا بەرەنگاری هێزە ئەلبانییەکانی لەکاتی داگیرکاری لەجەنگی دووەمی جیهانی

خستۆتەوە، بە تایبەتی شارەکەی خۆی کە چۆن رووبەڕووی سوپای داگیرکەری ئیتاڵی و ئەڵمانی وەستان. هەروەها تێیدا ستایشی ڕۆڵی ئەنوەر خواجەی کردووە لە پێشڕەویکردنی دەستە بەرگریکارە کۆمونیستییەکان دژی داگیرکەری ئیتاڵی لەئەلبانیادا. ساڵی 1972 ڕۆمانی (زستانی سەخت Dimiri i madhe) ی بڵاوکردەوە. کە بەڕۆمانێکی سیاسییانە دادەنرێت، لەجۆری ریالیزمی سۆشیالیستییە. تێیدا وێنەی بارودۆخی زستانی ساڵی 1961 ی کێشاوە کە ساڵی پەیوەندیبڕینی وڵاتەکەی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتی و چوونە پاڵ سەربازگەی چینی ماوی بوو. ئەو پەیوەندیبڕینەش بەخاڵی گەمارۆ خنکێنەرەکەی وڵاتەکەی دادەنرێت کە هەموو لایەکی ژیانی ئەلبانیای تێکدا. دوای ئەوەی پێشتر یەکێتی سۆڤیەت وەك دەروازەی ئەو وڵاتە وابوو بەرەو رووی جیهان..

ساڵی 1975 ڕۆمانی (پایزی پایتەخت Nëntori i një kryeqyteti) ی بڵاوکردەوە. لەوەشدا هەوڵدان بۆ رزگارکردنی شاری تیرانا لەژێر دەسەڵاتی داگیرکەری ئیتاڵی لەکاتی شاڵاوەکانی جەنگی دووەمی جیهانی دەبینرێ. ساڵی دواتر دیوانی (کات Koha) و ساڵی 1977 کۆ چیرۆکی (ئاڵای رابردوو Emblema e dikurshme) و ساڵی دواتریش ڕۆمانی (Muzgu i perëndive të stepës) ی بڵاوکردەوە. لەو ڕۆمانەشدا لەڕێگەی گێڕانەوەی چیرۆکی خۆشەویستی نێوان کوڕێکی ئەلبانی و کچێکی رووسی، یادگارییەکانی پێشوی خۆی لەشاری مۆسکۆ، خستۆتە بەر دیدە. لەناو ئەو پەیوەندییەش وێنەی جوانی مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتی کێشاوە، بەجۆرێك کە چەندان رەهەندی ئەو دوو لایەنەی هەڵگرتووە. دوای ئەو کارە جارێکی دیکە بۆ مێژوو گەڕاوە و بەهەموو ئەو شتانەی هەڵگوت کە ئەلبانییەکان وەك کەلەپور پێشکەشیان کردووە. ئەوەش لەڕۆمانی (Komisioni i festës) دەبینرێ کە هەر لەو ساڵەدا بڵاویکردەوە. تێیدا لەهەمان تەوەرەی ڕەخنەگرتن لەدەوڵەتی عوسمانی و سیاسەتە داگیرکارییە خوێناوییەکەی، لەڕۆژهەڵاتی ئەوروپا سوێ دەخواتەوە. ڕووداوێکی مێژوویی خستۆتەوە کە لەمێژووی ئەلبانیادا ناسراوە، ئەویش بانگهێشتەکەی سوڵتان مەحمودی دووەمە لەو کاتەی ویستی نەیارەکانی لەناوبەرێت کە ئاهەنگێکی گەورەی ساز کرد و دوای کۆکردنەوەیان پێنج سەد کەس لەو میوانانەی لەناوبرد کە گوایە هەوڵی جیابوونەوە و دژایەتیکردنی دەسەڵاتی عوسمانییان دەدا.

هەر لەساڵی 1978 ڕۆمانی (پردی سێ کەوانەیی Ura me tri harqe) بڵاوکردەوە. ناوەرۆکی ئەو ڕۆمانەشی لەچیرۆکێکی فۆلکلۆری گەلەکەی

وەرگرتووە کە دەڵێت (لەکاتی داڕێژتنی بناغەی پردێك، بۆ ئەوەی تۆکمە و بەتین بێت و بەنەمری و تاهەتایی بمێنێتەوە، پێویستە قوربانی بەسەری مرۆڤێك یاخود گیانلەبەرێك بکرێت). ئەوەش ئاماژەیەکی دیکەیە بۆ واتای سیاسی ئەو ڕۆژگارە. واتا داوای لەگەڵەکەی کردووە بۆ بونیادنانی داهاتووی گەش، قوربانی بدەن. لەلایەکی دیکەوە ئەو ڕۆمانە بەوەڵامدانەوەی ڕۆمانی (پردی سەر رووباری درینا) ی ئیفو ئاندریتشی ڕۆماننووسی سربی دادەنرێت. هەر لەو ساڵەدا ڕۆمانەکانی (جێگەی شەرمەزاری Kamarja e turpit) و (نیسانی تێکشکاو Prilli i thyer) و (پاشالیکی مەزن Pashalleqet emadha) ی بڵاوکردەوە. لەوەی دوایدا تیشکی خستۆتە سەر کەسایەتی پادشایەکی تورکی کە دەیەوێت بەپشتیوانی ڕۆژئاوا، لەدەسەڵاتی عوسمانی جیابێتەوە، بەڵام دەوڵەتی عوسمانی پلان لەدژی دەگێڕێ و دواتر سەری لەجەستەی جیادەکاتەوە.

ساڵی 1980 کە چیرۆکی (Gjakftohtësia) ی بڵاوکردەوە. هاوکات لەگەڕانەوەی بۆ هەما و ئەفسانە ئەلبانییەکان، ڕۆمانێکی دیکەی بەپێزی بەناوی (کێ دۆرونتینی هێناوە؟ Kush e solli Doruntinën?) بڵاوکردەوە. لەو کارەشیدا پشتی بەئەفسانەیەکی دیکەی میللی بەستووە کە تێیدا برایەك لەمردن زیندوو دەبێتەوە تا بەرگری لەخوشکە ڕفێندراوەکەی بکات. لەڕێدا زیندووبوونەوەی برا، زیندووبوونەوەی گەلی ئەلبانییە کە ئەوسا وەك مردوو ملکەچی چارەنووس ببوو. ساڵی دواتر ڕۆمانی (کۆشکی خەونەکان pallati I éndrrave) ی بڵاوکردەوە. تێیدا جارێکی دیکە بەگەڕانەوە بۆ سەردەمی دەسەڵاتی عوسمانییەکان، بابەتێ گرنگەکەی پرسی تۆتالیتاری و رەخنەگرتن لەڕژێمی ستەمکاری خستۆتەوە بەردیدە. بۆیە لەلایەن یەکێتی نووسەرانی وڵات رەخنەی لێگیرا. ساڵی 1985 ڕۆمانەکانی (ڕووناکی مانگ Nata me hënë) و (ساڵی خراپە Viti i mbrapshtë) و (Krushqit janë të ngrirë) ی بڵاوکردەوە. هاوکات ئەنوەر خواجە دیکتاتۆر و ستەمکار مرد کە ناوبراو بەهەموو جۆرێك هەوڵی دەدا لەو وڵاتە بچووکەدا رژێمی تۆتالیتاری پیادە بکات. بۆ رازی کردنی رژێمی سۆڤییەتیش دژی کرانەوە و مامەڵەکردن لەگەڵ ڕۆژئاوا بوو. ساڵی 1988 کاداری ڕۆمانی (کۆنسێرت لەکۆتایی زستاندا Koncert në fund të dimrit) ی بڵاوکردەوە. لەو بەرهەمەدا هاوشێوەی ڕۆمانی زستانێ مەزنەکە، ئاماژە بەپەیوەندی بەینی دەسەڵاتی فەرمانڕەوای وڵاتەکەی داوە. بەڵام ئەو جارە پەیوەندی بەینەکە لەگەڵ رژێمی چینی دوای مردنی ماوتسی تۆنگە. ساڵی دواتر ڕۆمانی (دۆسیەی ئێج Dosja H.) ی بڵاوکردەوە، کە تێیدا هەست بەو ململانێیە بەدەنگییە دەکرێت

کە دوای خواجە لەسەر دەسەڵاتی وڵات سەریهەڵدا. هەروەها ڕەخنەشی لەماوەی دەسەڵاتی ئەحمەد زوگۆش گرتووە.
گومان لەوەدا نییە کاداری یەکێك بوو لەکەسە دیارەکانی ڕژێمی کۆمونیستی پێشوی ئەلبانیا و لەسایەی ئەو ڕژێمەش لەهەموو نووسەرێکی دیکەی ئەو وڵاتە زیاتر سوودمەند بوو. بەڵام ساڵی 1990 بەر لەڕووخانی ڕژێمی دەسەڵاتداری وڵاتەکەی و ڕووخانی گەورەی ڕژێمە کۆمونیستییەکانی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا، کاتێك بۆی ڕەخسا، وڵاتەکەی جێهێشت و چووە پاریس. لەوێدا داوای مافی پەنابەری کرد و پاکانەی خۆشی لەئایدیای کۆمونیستی و ڕژێمی تۆتالیتاری ڕاگەیاند. وەك دەنگێکی جیهانیش دژی ستەمەکانی پێشوی ناو وڵاتەکەی دەنگی هەڵبڕی. لەو وڵاتە ڕێگەزنامەی پێدرا و ساڵی دواتریش ڕۆمانی (Qorrfermani) و کۆچیرۆکی (خەونی فریودەر Ëndërr mashtruese) و ساڵی 1992 ڕۆمانی (هەڕەم Piramida) ی بڵاوکردەوە. لەو ڕۆمانەی دوایی پەیوەندی بڕینی خۆی لەگەڵ حزبی کۆمونیستی دەسەڵاتداری وڵاتەکەی ڕاگەیاندووە. هەروەها تێیدا ڕازی نەبوونی کیوبسی فیرعەونی میسری بەناشتنی لەهەڕەمدا، هاوشێوەی فیرعەونەکانی پێشوو، وەك هێما بەکارهێناوە بۆ ئەنوەر خواجە، کە ناوبراو بەپێچەوانەوە ئاواتەخواز بوو لەناو جەرگەی تیرانای پایتەخت لەهەڕەمێك بنێژرێت. بەهۆی ئەو ڕۆمانە دەنگی گواستنەوەی گۆڕی خواجە بۆ سەنتەری میوزیکی ڕۆژئاوایی بەرزبۆوە. ئەو سەنتەرەی کە خواجە هەرگیز حەزی لەگوێگرتن لەو جۆرە میوزیکە نەبوو. کەواتە ناوەرۆکی ئەو ڕۆمانە پێچەوانەی ڕۆمانی زستانی سەختە کە لەوێدا خواجە وەك پاڵەوان دەرکەوتووە.

ساڵی 1994 ڕۆمانی (سێبەر Hija) ی بڵاوکردەوە، کە لەڕێژانی دەسەڵاتی خواجە بەنهێنی نوسیبووی. تێیدا لەنێوان دۆخی ئەلبانیا لەسەردەمی خواجە و سەردەمی چاخەکانی ناوەند بەراورد کردووە. هەوڵیشیداوە لەناو پاڵەوانی ئەو کارەیدا کە بەرجەستەکەری خۆیەتی، بەتەواوی پاکانەی خۆی لەڕژێمی پێشوی وڵاتەکەی نیشان بدات. ساڵی دواتر ڕۆمانی (Shkaba) و ساڵی 1996 ڕۆمانی (سپیریتوس Spiritus) ی بڵاوکردەوە. هاوکات دوای مردنی کارل پۆپەری فەیلەسوفی نەمسایی و بەریتانی، لەشوێنی ئەو لەئەکادیمیای فەرەنسی بۆ زانستی سیاسی و ئەخلاقی، کرا بەئەندامی تاهەتایی.
ساڵی 1998 ڕۆمانی (شارێکی بێ ریکلام Qyteti pa reklama) ی بڵاوکردەوە. وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا. لەو ڕۆمانەیدا کاداری وەك گەنجێکی ئاواتخواز و هەڵچوو بۆ گۆڕانکاری شۆڕشگێڕانە، هەستی خۆی دەربڕیوە. پاڵەوانەکانی ناوی بەو هیوایەی دەسەڵاتداران شەرمەزار

بکەن، هەوڵی وێرانکردنی ئایکۆنەکانی ناو کڵێسەکان و دڕاندنی کتێبی پیرۆز دەدەن. هەر لەو ساڵە کە چیرۆکی (سێ گۆرانی ماتەمینی بۆ کۆسۆڤۆ Tri këngë zie për Kosovën) و شانۆگەری (وەرزی بێزارکەر لە ئۆلەمپ Stinë e mërzitshme në Olimp) و ساڵی دواتریش کۆ چیرۆکی (دزینی خەوی شاهانە Vjedhja e gjumit mbretëror) و ساڵی 2000 ڕۆمانەکانی (گوڵە ساردەکانی ئازار Lulet e ftohta të marsit) و (نەوەکانی هانکۆناتەکان Breznitë e Hankonatëve) و ساڵی دواتر کۆ چیرۆکی (لەبەردەم ئاوێنەی ژنێك Përballë pasqyrës së një gruaje) و ساڵی 2003 ڕۆمانەکانی (کچی ئاگامێمنۆن Vajza e Agamemnonit) و (ژیان یاری و مردنی لول مەزرەك Jeta,loja dhe vdekja Lul Mazrekut) و (نەوە Pasardhësi) ی بڵاوکردەوە. لەوەی دوایدا باسی لەڕووداوی خۆکوشتن یان تیرۆرکردنی محەمەد شیخۆی پیاوی دووەمی ئەوسای وڵاتەکەی کردووە کە لەخانووە نوێیەکەیدا روویدا. بەگوێرەی ئەفسانە ئەلبانییەکانیش ئەو خانووە شوێنی تارمایی و گیانی مردووەکانە. ساڵی دواتر دیوانە شیعری (هەندێک دڵۆپی باران کەوتنە سەر شووشە Ca pika shiu ranë mbi qelq) و ساڵی 2005 ڕۆمانی (بابەتی گەمژەیی Çështje të marrëzisë) و دیوانی (ئاسمان بێ فۆرم Pa formë është qielli) و ساڵی 2008 ڕۆمانی (ئێوارەخوانێکی هەڵە Darka e Gabuar) و ساڵی دواتریش ڕۆمانی (بەربەست: ڕێکویم بۆ لیندا بی E penguara: Rekuiem për Linda B) ی بڵاوکردەوە. لەوەی دوایدا کە ڕووداوەکانی لەساڵانی هەشتاکانی سەدەی راربردووە لەشاری تیرانا، باسی لەبارودۆخی وڵاتەکەی لەژێر سایەی ڕژێمی تۆتالیتاری کردووە. ساڵی 2010 ڕۆمانی (ڕووداو Aksidenti) و ساڵی 2013 کۆ چیرۆکی (Bisedë për brilantet në pasditen e dhjetorit) و ساڵی دواتریش ڕۆمانی (هەورەکانی تیرانا Mjegullat e Tiranës) ی بڵاوکردەوە. کە ئەوەی دوایی لەنێوان 1957 و 1958 نووسیبووی. ساڵی 2015 ڕۆمانی (بوکەڵە Kukulla) و کتێبی (Uragani i ndërprerë) و کۆ چیرۆکی (کاتی خۆشەویستی Koha e dashurisë) و ساڵی 2017 کتێبی (سێ وتار لەبارەی ئەدەبی جیهانی Tri sprova mbi letërsinë botërore) و ساڵی دواتر کۆ چیرۆکی (کورتە نووسراو لەیەك بەرگدا Proza e shkurtër, në një vëllim) و کتێبەکانی (سێ وتار لەسەر ئەدەبی جیهانی Tri sprova mbi letërsinë botërore) و (کاتێك فەرماندەکان شەڕ دەکەن Kur sunduesit grinden) و (بەرهەمە شیعرییەکان لەیەک بەرگدا Vepra poetike në një vëllim) بڵاوکردەوە.

جگە لەو بەرهەمانەی ئاماژەمان پێدا، کاداری کتێبی دیکەشی بڵاوکردۆتەوە. لەزۆربەی بەرهەمەکانیشی ئەفسانەی بەدەزە

هەستیارەکان ئاوێتە کردووە. ئەمەو لەهەندێکیشیان هێرشی کردۆتە سەر کەلەپور و شارستانی ئیسلامی. راشکاوانەش ئاماژەی بەوە دەدا ئیسلام بەربەستە لەبەردەم گەلی ئەلبانی بۆ گەیشتن بەشارستانی ئەوروپی. بەو کارەشی وەهای دەزانی لەبەدەستھێنانی خەڵاتی نۆبڵ، ئەو خەڵاتەی کە هەردەم خەونی پێوە دەبینی، نزیك دەبێتەوە. نۆبڵی پێنەدرا بەڵام چەندان خەڵاتی مەزنی جیهانی بەدەستھێناوە، لەوانە ساڵی 1992 خەڵاتی موندیل سینۆ دیل دوکا و ساڵی 2005 خەڵاتی مان بوکەری و ساڵی 2009 خەڵاتی میر ئەستوریاس و ساڵی 2015 خەلاتی قودسی ئەدەبی و مەدالیای جوقەی شەرەف و ساڵی 2016 خەڵاتی نیشتمانی ئەلبانی و ساڵی 2018 خەڵاتی نۆنی□ی نیودەوڵەتی و ساڵی 2020 خەڵاتی نیوستادی نیودەوڵەتی پێبەخشرا. ئەوانە و چەندانی دیکەش.

یەکەی ژانر و بەهای دەق.. سەردار ڕەزا جاف

خودی دەق ئەو نووسینە هەمەجۆرەیە لە یەکێ لە کایەکانی ئەدەبی و هونەری و زانستی و ئابووری و ڕامیاری و سەربازی …تاد، بەر چاو دەکەون و ژانرێکی گرێدراوە بە ئاراستەیەکی دیاری کراو و یەکەی

ژانری تێدا مەیسەر بووە و لە کرۆکی باسەکەی لای نەداوە، ئەمە لێرەدا باس لە دەقی ئەدەبی دەکەین و ئەم لایەنەمان زۆتر لا گرینگ و مەبەستدارە بە تایبەت هەردوو بواری شیعر و ڕۆمان، لە رۆژگاری ئێستاماندا بە هۆی دونیای بێسانسۆر و بەربڵاو و بەرەڵای سۆشیال میدیا، هەر بابەیێ و دادەیێ بووە بە نوسەری عەیارە ٢٤ و پێی وایە ئیدی کەس بە کەس نییە و ئەو پانتاییەی بۆ دەچێتە سەر، هەموو نووسین ژانرێک خودان یەکەیەکی تایبەت بە خۆیە و گەرەکە نووسەر سەرەتا خۆی لە قاڵب بدات، ئەو بەناو ئازادییە بەرەڵاییە شیاو و لە بار نین بۆ دونیای ئەدەب و بە هیچ کڵۆجێک ناخزێتە خانەی دەقی ئەدەبی ڕێچکە تەواو، ئەوەیش من و کەسانی دیکە نین بڕیاری لە سەر بدەین، وەلێ کەمەڵێ میتۆد و بەهای پیرۆزی ئەدەبییە ڕێی پێ نادات بە پێی خاوسی تێی بکەوێ و مەیلی چۆن ڕێی پێبدا بە ئارەزووی خۆی مەلەی تێدا بکات، لەم سەنگەوە گەرەکمانە بەرچاو ڕوونییەک بخەینە بەر دەستی ئەو کۆڵکە نووسەرانە تا تێ بگەن کەمەڵێ بنەمای زانستی هەن و گەرەکە نووسەر، جا شاعیر بێت یان ڕۆماننووس پێیەوە پابەند بێت، لێرەدا دەمانەوێت بێژین دەقی ئەدەبی لە هەر دەقێکی زانستی ئەوانی دی لەسەرەوە باسمان لێوە کرد جیاوازە، لە نووسینی کایەکانی دی جگە لە ئەدەبی بە تایبەتی زانستی پێویستە پشت بە بەڵگە و زانیاری پڕاوپڕی ژانرەکەی بەر دەست بێت، کەچی لە بواری ئەدەبیدا زۆربەی هەرە زۆری نووسینەکان لە خەیاڵی ئەدیبەوە چەکەرە دەکات، جا بۆیە ئەو خەیاڵە ناچار دەکرێت پەیوەست بە بنەماکانی نووسین بێت، تەنها سەرەتای نووسینی ئەدەبی ڕەوانبێژی و ئێستاتیکا دوو بنەمای هەرە سەرەکین بۆ هەر دەقێکی ئەدەبی، ئەمە هەوڵ دەدەین لێرەدا هەم ئەم لایەنە شرۆڤە بکەین هەمیش یەکەی ژانرلە ناو شیعری هاوچەرخ و ڕۆمان، کە ڕۆمان بە دید و تێڕوانینمان لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا پانتاییەکی فرەی گرتووە و خوێنەری باشی هەیە.

چەمکی دەق :

یەکەم :

زمان لە دەقی ئەدەبی : دەق گرینگی بەهای تایبەت بە خۆی هەیە، کەواتە نووسەر پێویستی بە چییە بۆ هاوەربوونی دەقێکی ئەدەبی لە هزرێکی جەنجاڵی خەیاڵاوییەوە کە دەڵێین جەنجاڵ هەم شیعر و هەمیش ڕۆمان لە نێو هزری نووسەرەکەدا ژاوەژاو و ئاڵۆسکاوییەک دەخولقێنێت مەگەر هەر خودی نووسەرەکە بە خۆی سەری لێ دەربکات، تاوەکوو دەقێکی جوان و پڕ چەمکی بەهادار دەخاتە بەر دیدی خوێنەر، نووسەر گەرەکە توانای بە سەر زمانەکەدا بشکێت نەبا لە هەڵوەستەکدا نەزانێ چۆن بنووسێت و چۆن بدوێ کەواتە ڕەوانبێژی

دەرگای جوانی نووسین واڵاتر دەکات.
ئاخە دەق هەر لە خۆڕایی و بێ گەترە لە دایک دەبێ، بێگومان نەخێر، بەر لە هەموو بنەما و پرنسیپەکانی نووسین، نووسەر زۆر گرینگە خاوەن پاشخانێکی ئەپستمۆلۆژی بێت، بە بێ بوونی مەعریفەیەکی پڕ, ئاستەنگە بتوانێت خۆ لە قەرەی کارێک بدات پێی بوترێت دەق، بە نمونە مێژووی ئەدەب یەکێکە لەو بنەمایانەی نووسەر یان ئەو کەسەی دەنووسێت شتێک لە بارەیەوە بزانێت، ئەمە یارمەتیدەر دەبێت بە خودی نووسەرەکە، بەر لە گەڕانەوە بۆ نووسینی دەق پێویستە شتێ لە بارەی ئەدەب بخوێنێتەوو، کەواتە لێرەوە نووسینی دەق پێمان دەڵێ بەر لەوەی من بنووسیت بخوێنەوە، خوێندنەوەیش بۆ کاری ئەدەبی ناکرێ خوێنەنەوەی سەرپێی بێت، وەلێ خوێندنەوەیەکی قووڵ تا ڕۆحی خوێندنەوەی تێدا تۆو بکرێت بە جۆرێک کە سبەی دارەکەی بەرهەمدار بێت و لە بەریدا بەو ئامانجە بگات کە مەبەستێتی لە نووسینی دەقی ئەدەبیدا، لایەنێکی دیکە لە خوێندنەوە بەر لە نووسین هەوڵ بدە شیعر یان چیرۆک یا خود ڕۆمان بەو ئەدایە بخوێنەوە کە چێژ بە بیسەر دەدات، ئەودەم خولیایەکت لا دروست دەبێت بەرەو شۆڕبوونەوەی قووڵ بەرەو خوێندنەوەی زیاتر تا بتوانی بکەویتە نووسین، لە هەر لایەکەوە پێنجە بەرەو دەق ببەین پێمان دەبێژێ دەق بریتییە لە : کۆمەڵێ ڕستەیەکی گرێدراوە بە شێوە زمانێکی ڕاست و دروست نووسرابێت و بە پێی ئەو پەیوەندییە دیاریکراوە، ((کە پەیوەندی لە نێوان دوو ڕستە یان زیاتر هەبێت، لە نووسینی دەقی ئەدەبی پشت بە ئەبستمۆلۆژی دەبەستێت))” ١ “ هەروەک گوتمان مەعریفە بنەمای سەرەکییە، کەواتە خوێندنەوەی پێشوەخت و ئاشنا بوون بە کەڵەکە سەرەکییەکانی ئەدەب وا لەو نووسەرە دەکات کاری جوان و بەهادار بخاتە بەر دەستی خوێنەر، ئەمەیش لە ڕێی شەونخونییەوە بەرهەم دێت.

هەڵبەتە کاری نووسینی ئەمە لە سەر دەق نییە بە بارتەقای ئەوەی دەمانهەوێت یەکەی ژانر “ الوحدة الموضوعية “ لە دەقدا باس بکەین، پەنجە درێژکردن بۆ خودی دەق دەبێ کاری لە پێشینە بێت، کە خودی دەق بنەماکانی بە تەنها یەکەی ژانر نییە لە کۆمەڵێک بنەما هەن پێویستە نووسەر لە بەرچاویان بگرێت، ئەوەی لێرەدا باسی لێوە دەکەین دڵۆپێک لەو دەریا پان و بەرینەیە و دواتر دێینە سەر خودی جەوهەری باسەکەمان، زمان لایەنێکی دیکەی تایبەتمەندی نووسینە، ناکرێ دەقی شیعری و سەرهات و رووداوەکانی ڕۆمان بە یەک زمان بنووسرێت دەکرێ زمانێکی پەخشان ئامێزی بە باڵای رۆماندا بدوورین، زمان ئێستاتیکا بە دەق دەدات، ئەگەر بە هەمان ئەو زمانی ئاخاوتنە دەقێکی شیعری بنووسرێت یان ڕۆمان تەنها گێڕانەوەی سەهات و رووداو

بن، ئەوا هەر کەسێک دەتوانێ بەربەتێ وەزەی ئەدەب هەروەک ئەمڕۆ لە سۆشیال میدیاکاندا دەبینین چ سەرگەردانییەک ڕووی لە ئەدەبی کوردی کردووە، ئەم حاڵەتە تەنها نەتەوەی کوردی نەگرتەوە بەڵکوو نەتەوەکانی دیکەیش دووچاری ئەم گرفتە بوون هەر یەکەیش لای خۆیەوە بەرەو پاککردنەوەی دونیای ئەدەب هەنگاوی هاویشتووە، ئەدەب بە خۆی زمانە ئەمەیش بەین بەین زمانەکە تێکبشکێنین جا چی دەمێنێتەوە بە ئەدەب، زمان ئەو هەکارە هەرە گرینگ و سەرەکییە کە هەر یەکێک لە ئەمە بە گەیاندنی مەبەست و ئارەزووەکانی دەری دەبڕێت، ڕاییەی پاکی نەوان تاک بە تاکی مرۆڤەکانە، هەر لە ڕێگای زمانەوە دەتوانین کەمێکە کایەی گرینگ لە ژیانی هەر یەکێکمان پاشان نەتەوەکەمان هەم بە یەکدی هەمیش بە گەلانی دیکە بناسێنین، لە ڕێگای نووسینەکانمان کە ئەویش زمانەکی تایبەت بە خۆی هەیە و جوانی دەربڕینەکانمان وا دەکات ئاسوودەیی یاخود چێژ بە بەرامبەر بگەیەنێت، هەروەک گوتمان باسمان لای ئەدەبە، کەواتە ئەدەب یەکێکە لەو هەکارانەی کە زۆر سەرەکین بۆ ناساندنی هەم خۆمان وەک تاک هەم گەلەکەمان وەک نەتەوە، کەواتە ئەدەب ئەو پانتاییە جوانەیە کە ڕێمان بۆ خۆش دەکات زیاتر پەل بهاوێژین، ((ئەدەب بە بێ زمان بوونی نییە، زمان ئاسەواری خۆی لە ناسنامەدا جێدەهێڵێت، چونکە بە نەو بوونی مرۆڤ و ئینتیماکەیەوە شێوە دەبێتەوە، جا لە بەر ئەوە دەگوترێت ئەدەب ئاوێنەی گەلانە کە خۆی تێدا دەبینێتەوە، لە ڕێگایەوە ناسنامە و بوونی خۆی تێدا دەردەبڕێت)) " ٢ " کەواتە با ئەو ئاوێنەیە تەڵخ نەکەین و زمانی جوانی ئەدەبی و ڕەوان و پاراوی کوردی لە دەق ئەدەبییەکانمان بوونی هەبێت.

زمان بە پێی سەردەم گۆڕانی بە سەردا هاتووە و هەشتان ئەمەی کورد زۆتر پەیوەستیمان بە پێشخستنی زمانە نەخاسمە زمانی ئەدەبی، زمانی ئەدەبی هەندەی کاری خودی ئەدیبە هێندە کاری زمانناسەکان نییە، چونکە هەروا هاتووە زمانناسەکان لە ڕووی زانستی ئەکادیمییەوە پەرە بە زمان دەدەن کەچی لە بەرامبەردا بە تایبەت شاعیر هەوڵ دەدات زمانی دادەی تاک ئەو زمانە بێت کە لە شیعرەکاندا بوونی هەیە، کەواتە ئەرکی ئەدیب بە تایبەت شاعیر زۆر قورسە و ئەمانەتیشە، ((پەیوەستی ئەدەب پەیوەستییەکی بەڵگەدارییە بە زمانەوە، بەرهەمی ڕاستەقینەی زمان ڕۆشنگەری بلەگ بەم زمانە پارێزراوە لە چوارچێوەی فۆرمی ئەدەب و دەرکەوتەکانی، کە هەمەچەشن دەبێت بە جیاوازی دەڤەر و سەردەم و کاتەکان، لەڕەدا زۆر گوتەی ناودار لە بارەی ئەدەبەوە هەیە لەوانەی ئەوەی ، ولیەم هازلت* دەڵێت " ئەدەبی هەر نەتەوەیەک ڕەنگدانەوەی وێنای ڕاستەقینەیەتی”)) " ٣ " کەواتە بایەخدان بە ئەدەب کە زمان بنەمای سەرەکی ئەدەبە

ڕەنگدانەوەی وێنای خودی نەتەوەکەیە و، ئەگەر کورد و نەتەوەی کوردمان بە دەکارانە خۆشدەوێ بە بێ ئاشنابوونمان لە زمان و ئەدەب پەنای بۆ نەبەین، تەنانەت ڕێنووسیش کاریگەری تەواوی خۆی لە سەر زمانی نووسین هەیە..
پێمان وایە هێشتان نەمانتوانیوە و هەرگیزیش ناتوانین مافی تەواو بە بەهای زمان لە دەقی ئەدەبی بدەین، وەک دەقی هاوچەرخ و تازەگەری کۆمەڵێک بنەمای سەرەکی هەیە، ئەوەی زۆر گرینگە زمانە پێمان باشە شتێک لەم لایەنەوە باس بکەین بەر لە غەلەربوونەوەمان بە نێو یەکەی ژانر لە دەقی ئەدەبی تازەدا، هەروەک وتمان زمان کۆڵەکەکەیەتی، لە تەک ئەوەیش ((تێکشکاندنی کێش و سەروا، هەمەجۆرکردنی شێواز و ژانرە جۆربەجۆرەکان، دەربڕین ناخی خود کە لە واقیعەوە هەڵقوڵا بێت، تێڕوانین بە ئایندەی بوون و ژیان، تا چەند کاریگەرە بە ڕەوتە فیکری و هونەرییە تازەگەرییەکان، جەخت بکاتەوە لە سەر ئەزموونی شیعری خۆی و دەوروبەری، مەیلی هەبێت تازەگەری لە فۆرم و ناوەڕۆک بخوڵقێنێت.. چەند لایەنەکی دیکەیش ......)) ئەمە تەنها باسمان لە کورتەیەکی زۆر زۆر کورتی زمان کردن مەبەستیش ئەوەیە کەسە زمانی ئەدەبی لەنگ بێت تکایە با سۆشیال میدیا بە هەڵ نەقۆزێتەوە بە شکاندنی ئاوێنەی نەتەوەیەک...

دووەم :

ژانر و یەکەی ژانر : کۆڵەکەی یەکەی ژانر تەنها بیرکردنەوەی خودی نووسەرە و هیچی دی، شتێکی بوونە لە جیهانی درەوەماندایە ئەوەیش هەست و درکی پێ دەکەین و خود ڕووبەڕووی دەبێتەوە، کەواتە خود لە ڕێی ئاوەزەوە درک بەو جیهانەی دەرەوە دەکات کە بوونی هەیە، لێرەدا بیرکردنەوە ئەو ژانرە لە چوارچێوەی دەقێکدا دادەڕێژێت بە گەیاندنی چەمکی دیاری کراو بە وەرگر، ژانر بە خۆی بیرۆکەیەکی سەرەکی کاری ئەدەبی یان هونەری یاخود مۆزیکییە. هەر کایەیەک لە کایەکانی پەیوەست بە ژیانی مرۆڤەوە ژانری فرە ڕەهەندی خۆی هەیە، ئەمە کارەکەمان لە بارەی ئەدەب و لە ئەدەبیش ڕۆمان و شیعرە.
بەر لە ڕۆچوون بە نێو یەکەی ژانر، گەرەکمانە بێژین کە بنەما زانستی و میتۆدییەکانی شیعر ڕۆمان ناخزێنە چوارچێوەی یەکەی ژانرەوە، زۆر هەن ڕەنگە وا تێ بگەن کە هەردووک یەک بن، نەخێر کە دێینە سەر ڕۆمان بنەماکانی ڕۆمان، بە نموونە گێڕەرەوە، کات و شوێن، زمان، پاڵەوان، گرێ، یان کرۆک "الحبكة" کە ئێمایان دەکرێ ئاوێتەی ژانر ببێت، چونکە خودی ژانرەکەیە، بۆیە ناکرێت ئەوانی دی تێکەڵ بە ژانر بکرێن..
لێرەدا پرسیارێک دێتە پێشەوە، ئاخۆ ئێمە بۆچی باسمان لە یەکەی

ئەندامەتی نەکرد و یەکەی ژانرمان هێنایە بەر باسکردن، دیارە دوو ئاراستەی جیاوازن و هەردوو ئاراستەیش لە خاڵی سفری یەکدییەوە سەرچاوەیان گرتووە، قسەیەک هەیە هەمیشە دەگوترێتەوە " ئێمە کوڕی سەردەمی خۆمانین " کەواتە شاعیرانی سەردەمی کۆنیش کوڕی سەردەمی خۆیان بوون لە ژێر کاریگەری ئەدەبی دراوسێکانمان بوون، ئەمە حاشا هەڵنەگرە، نموونەیش عەروزی شیعری عارەبی، لەرێیشدا هەمان کاریگەریان بە سەرەوە هەبووە، یەکەی ئەندامەتی زەربەی بیرمەند و ڕەخنەگران لە سەر ئەوە کۆکن کە ئەم لایەنە پەیوەستە بەوەی ، بەیتەکانی هەر دەقێکی شاعیرانی کۆن یەکەی ژانریان نییە و یەکەی ئەندامەتییان هەیە، بەواتە هەر بەیتێک لە دەقە شیعرییەکانیان بە یەکەوە پەیوەست نین هەر بەیتێک سەربەخۆیی خۆی هەیە واتا ئەگەر بێت و پاش و پێش بە بەیتەکانیان بکرێت ئەوا کاریگەری زۆری لە سەر نابێت، دەقی ئەمە ئەو فەزایە قبووڵ ناکات، بە نموونە ئەگەر باسی مرۆڤێک بکەین لە سەرەوە بۆ خوارەوە ئەوا بە زنجیرە پەیدا دەبینە خوارەوە، ئەمە بە واتا پەیوەست بوونی بە دوای یەکەوە، کەواتە ئەمە یەکەی ژانرە، وەلێ ئەگەر مەرج نەبێ باس لە ئەندامانی جەستەی مرۆڤەکە بە زنجیرە بکەین و هەر جارەی شوێنێکی باس بکەین ئەوا ئەمەیان دەچێتە خانەی یەکەی ئەندامەتی بەڵام هەردووکیان لە یەک قاڵبدان هەردوو باس لە جەستەی مرۆڤ دەکات، یەکێکیان بە زنجیرە لە سەرەوە بۆ خوارەوە یان لە خوارەوە بۆ سەرەوە، ئەمەیان یەکەی ژانرە، ئەوی دی هەر جارەی باس لە ئەندامێکی لەشەکە دەکات وەلێ بە زنجیرە نییە ئەمەیش یەکەی ئەندامەتییە، هەردوو ئاراستەیش کۆمەڵێ بیرمەند و ڕەخنەگر لاگیری لێ دەکەن و هەروەها لە نێوان هەردوو ئاراستەکەیش ئاراستەیەکی دی هەیە و مەیلی هەردوو دیویان هەیە، ((لەو گۆڕانکارییەی کە کاریگەری و جیاوازی تێدا ڕوو دەدات، دەبێتە هۆی ئەوەی وا لە قەسیدەکە بکات ناڕێک و شلوە " ناڕوون " بێت، بەیتەکانی لە بەر یەک هەڵدەوەشێنێتەوە، ئالێرەدا ئەمە یەکەی ئەندامەتی پێ دەوترێت، وەلێ ئەو خاڵەی پەیوەستە بە یەکەی ژانر ئەوەیە کە سەرتاپای قەسیدەکە لە یەک جۆری دیاریکراو خۆی دەبینێتەوە، هیچ شتێکی دی لە تەواوی قەسیدەکە لە خۆ ناگرێت، و لە گەڵ کۆنیتێکستی شیعرەکەدا دەگونجێت)) " ٤ " کارەکە لێرەدا بە کۆتا نایەت هەروەک گوتمان دوو ئاراستە هەن کەواتە مشتومڕ و دەمودوویەکی زۆر هەڵدەگرێ و وا بە سانایی نەک یەکلابێتەوە وەلێ یەکلانەبێتەوە، ((یەکەی ئەندامەتی شیعر کاریگەرە – تا مەودایەکی دوور – لە درک پێکردنی و جێبەجێکردنی بە بۆچونی ئەرستۆ بە یەکەی داستان و شانۆنامە، مەبەستمان لە یەکەی ئەندامەتی لە قەسیدەدا، یەکەی ژانرە، یەکەی هەستە کە شاعیر دەیوروژێنێت، ئەوەی لێرەدا

پێویستە بەدوای یەک ڕێکستنی وێنا و بیرکردنەوەکانەوە ڕێکبخرێت شیعرە ورد ورد پێشبکەوێت، تا کۆتا تەواوبوونی دەخوازرێت بیرکردنەوە و وێناکان ڕێکبخرێن، بە مەرجێ بەشەکانی قەسیدەکە بونیادێکی زیندوو بێت، هەر بەشێک کاری خۆی دەبێت، کە لە ڕێگەی ریزبەندی بیر و هەستەکانەوە بەرەولای یەکدی بەرن)) “ ٥ “ ئەوەی لێرەدا بۆمان ساغ دەبێتەوە کە ئەمە بەش بەحاڵی خۆمان دوای ئەوەی سەرچاوەیەکی زۆرمان پشکنی و کنەی ئەم پرسەمان کرد، وای بۆ دەچین کە یەکەی ژانر بەشێکە لە یەکەی ئەندامەتی، وەلێ وەک نها گەورە نەکراوەتەوە، بۆ ئەمڕۆ لە دەقی شیعری نوێگەریدا پێویستە قەسیدەکە یەکەی ژانر بە سەریدا زاڵ بێت، لە ڕۆماندا یەکەی ئەندامەتی زۆتر پێویستە، کەواتە بۆچی لەم بوارەدا جیاوازە ؟ دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە لە ناو ڕۆماندا چەندین چیرۆک هەن خزمەت بە چیرۆکە گەورەکە یان بەڵێن بە خودی مەبەستی نووسەر لەو دەقەی نەخشەی بۆ داڕشتووە دەکات، ئەدەب نەمازە شیعر پەنجە بۆ هەر لایەنێکی بەڕێی دەرگای دیکەت لێ دەکاتەوە و پەل بۆ زۆر لایەنی دیکە دەهاوێت، کوردی و کورتییەکەی وەک زەردەواڵە لێت دەئاڵێ و ناکرێ پشتگوێی بخەی، زۆر جاریش لە ناچاریدا لە لای هەر نەتەوە و گەلێکەوە بێت لە کورتی دەیبەنەوە و بە خەڵکانی دیکەی جێ دەڵێن بەردەوامی پێ بدا و دەرگای دەموودوو و مشتومڕ بکاتەوە.

یەکەی ژانر پێویستی بە زنجیرە باسی لۆژیکی هەیە کە لە چواچێوەی پرسێکدا دەخولێتەوەو پەل بۆ لایەنی دیکە ناهاوێژێت، ئەمە بە شیعر زیاتر لە بارترە وەک لە ڕۆمان، ڕۆمان بە چەندین لا پەل دەکوتێت وەلێ لە چواچێوەی ژانرەکە یان خزمەتکرنی بە ژانری سەرەکی بیرکردنەوەی نووسەر یان چاکتر وایە بێژین، لە کرۆکی باسەکە لا نادات هەموو پەیوەست دەبن بە یەک پرسەوە ئەویش ئەو ئاراستەیە ڕۆمانەکەی لە سەر بونیادنراوە.((چەمکی ئەدەب، ئاستی ئاوەزییە، توانای چالاکی ئاوەز سوودبەخشە بۆ پێکهێنانی دروستکردن و هێنینەوەی توخمە پێکهێنەرەکانی کەرەستەی ئەدەب و داهێنانەکەی، ئەم توخمە سێ پێکهاتەی سەرەکی لە خۆ دەگرێت کە ئەمانەن : “ فۆرم ، ڕەگەزی ئەدەبی ، کار “ فۆرم سوود بە پێکەنەری زمانی داڕشتن دەگەیێنێت، ئەوانەیشی لە فرە شێوازی ئەدەبییەکلندا لە خۆی دەگرێت، کەچی رەگەزی ئەدەبی، سوود بە چوارچێوە گشتییەکانی فۆرم دەگەیێنێت، لە جۆرە هونرییە گشتییەکان و لقی ڕەگەزە ئەدەبییەکان، هەروەها کاری سەبەری سوود بە هۆکاری نووسین دەگەیێنێت” و ناماجەکانی ئەدەب لە بەهای بیرکردنەوەی هەمەچەشن کۆمەڵایەتی، ڕۆشنبیری و ئێستاتیکا و واتای ژانرییکان لە خۆدەگرێت هەر لە چەمکی فۆرم و ڕەگەزی ئەدەبی)) “ ٦ “ بۆ هەر دەقکی

ئەدەبی گەرەکە ئەو سێ فاکتەرە هەمیشە لە بەرچاو بگیرێت لە پێناو سەرکەوتنی دەقە ئەدەبییەکە، ئەوانیش فۆرم و ڕەگەزی ئەدەبی و کارەکەی، ئەمەیش لە ڕێی چالاککردنی ئاوەز “ عەقڵەوە” بەرهەم دەهێندرێت، گەرەکە ئاوەزیش تێر مەعریفی بکرێ.

سەردار ڕەزا جاف
شاعیر و ڕەخنەگر، ئەڵمانیا

سەرچاوەکان

١ – بحث عن خصائص النص الأدبي، كتابة، ندى أبراهيم ، موقع المرجع، في ١٦ / ٥ / ٢٠٢٥
٢ – ماهية العلاقة بين اللغة و الأدب و كيف يؤثران بعضهما، سامر سليمان، موقع سيدتي ، ٣١ / ٧ / ٢٠٢٤
٣ – تعريف الأدب لغة و أصطلاحا، كتابة: ألاء مبارک ، موقع فهرس في ٥ / ٧ / ٢٠١٩
٤ – ماهي الوحدات الموضوعية، كتابة : حنان عصام، موقع المرسال في ٢٦ / ٤ / ٢٠٢١
٥ – النقد الأدبي الحديث ، دكتور محمد غنيمي هلال ، دار نهضة مصر للطباعة والنشر و التوزيع، أكتوبر ١٩٩٧
٦ – قانون الكتابة الأدبية : الحعاصر والمكونات الأساسية، الأستاذ الدكتور عبدالرحمن محمد بن الوهابي، ، قسم اللغة العربية و آدابها، كلية الآداب والعلوم الأنسانية ، جامعة جدة “ السعودية “

- ولیەم هازلیت نووسەری ئینگلیزی و ڕەخنەگری دراما و وێنەکێش و فەیلەسوفە لە ١٠ نیسانی ١٧٧٨ لە دایک بووە و لە ١٨ / ٩ / ١٨٣٠ ماڵئاوایی لە ژین کردووە، ئەمەستاکە بە مەزنترین ڕەخنەگر و نووسەری وتار لە بارەی میژووی زمانی ئینگلیزی دادەنرێت، هاوشان لە تەک سامۆئیل جۆنسۆن و جۆرج ئۆرویل..... سایتی ویکبیدیا

هەر گەڵایەک کە لە دارێ دەوەرێ.. برایم فەڕشی

هەر کمان خەڵکی شارێک بووین، ئەو شارەی لە تەمەنی پانزدە ساڵان لێی هەڵقەندرام. ئەو کەی و بۆچی شاری بەجێ هێشتبوو و بۆ کوێ چووبوو، لام ڕوون نەبوو. بڵێی لە شەقام و کۆڵان، بەردەرکی کتێبفرۆشی، ڕۆژنامەفرۆشی، لێرە و لەوێ، بەر دەرکی دووکانی شاعیر، ڕێبوارانی چاومان بە یەک کەوتبێ، نازانم. هاوتەمەن نەبووین، من لە چاو ئەو منداڵ بووم، منداڵێ کە خەریکی گەڕان و پشکنین بوو، بۆ ئەوەی زێد و کەسایەتییەکانی بناسێ. تەقولبابی ماڵانم دەکرد و سەرم بە هەر شوێندا دەکرد، بۆ ئەوەی چاوم بەم و ئەوی هونەرمەند بکەوێ و گوێ بۆ گێرانەوە و شمشاڵ و بەسەرهاتنیان ڕاگرم. ڕۆژێک لە ڕۆژان لە هیچ شوێنێک و لە زاری کەسەوە ناوی ئەوم نەبیست. لە ناو هونەرمەند، نووسەر و شاعیر، نە لە ناو دامودەزگای ئیداری و فێرگە، کەس جارێک ناوی نەهێنا!

لە سەردەمی جوڵانەوەی سیاسی و نیزامی گەر ئەو لێرە و لەوێ لە ناو بازنەی ئەم حزب و گرووپدا بووبێ، لای من شاراوە بوو. لە کوردستان و دەرەوەی وڵات و لە هیچ کۆڕ و کۆمەڵێک ناویم نەبیست و کەسیش ناوی نەهێنا. هەموو ئەوانە بەو مانایە نەبوو کە ئەو هیچی لە باراندا نەبووە، ڕێک بەپێچەوانە، ئەو لە زۆر لایەنەوە هەمبانی پڕ بوو، بەڵام هەڵاچی نەبوو.

لە وڵاتێکی ئورووپا لە ماڵی ئازیزێک، کە ئێستا ژن و پیاو هیچیان نەماون، بێ ئەوەی بیناسم، لە گەڵ یەک کەوتینە گفتوگۆ، ئەو هەم میوانی ئەو ماڵە بوو، هەم میوانی خاو وخێزانی خۆی، ئەو لە وڵاتێک و خاو وخێزان لە وڵاتێکی تر دەژیان. منداڵەکانی و خۆی و خێزانی بە ساڵان ژیانی ناو گوند و شاخیان تێپەڕاندبوو، ئەو یەکێک لە ڕابەرانی حزبەکەی بوو، کە دوای لەتبوونەکان گەیشتبووە ئورووپا و دوای ساڵانێک بە دیداری بنەماڵە و خزمەکانی شاد دەبۆوە. دوای ئەم دیدارە گەڕایەوە ئەو وڵاتەی، ژیانی نامۆیی و کاری ڕۆژانەی تێدا تێدەپەڕی. بەردەوام نامەی دەنارد..

شەڕەفەدین کوردستانی جگە لە نامە، بابەتی سیاسی، مێژوویی، ئەدەبی بۆ دەناردم و پاش هەڵگەڕاندنەوە بۆ سەر زمانی ئاڵمانی ل□ گ□□اری “Kurdistan heute” چاپ دەکرا، گ□□ارێک کە ناوەندی بەڵگەنامە و زانیاریی لە شاری بۆن(پێتەختی پێشووی ئاڵمان) دەریدەکرد و لە وڵاتانی(ئاڵمان، ئوتریش،سویس) بڵاو دەکراوە و نووسەری ئەم دێڕانە

یەک لە ئەندامانی ڕێداکسیۆن بوو.
ڕۆژێک لە ڕۆژانی ساڵێک گوتی، دەم و دەمێوە بچمە فستیواڵی کوردەکان لە شارەکەی ئێوە، ئەوە هەمان ساڵ بوو، کە حزبێکی باکووری کوردستان بۆ یەکەمجار لە مەیدانی تۆپی پێی ناونەتەوەیی شار، گەورەترین فستیواڵی هونەریی فەرهەنگی سیاسی وەڕێ خستبوو.
پاش چوون بۆ ئەو فستیواڵە و بەیەکەوە بوون و قسە و باسی زۆر، بەم دەرکەوت کە ئەو دەست و نزیک و هەواڵ و هاوپێل و هاوتەمەنی دەستەکی خەمە کە ئەویش لە فێرکارانی فێرگە و زیندانی سیاسی و نووسەر و مێژوونووسە و هەروەها هەرکیان دەست و هاوڕێی کاکە سوار بوون و هەر ئەوان تێکەڵە بە ڕووداوی سیاسی و فەرهەنگی بوون و هەمووشیان سەردەمەکی درێژ لە تاران نیشتەجێ بوون. ئەو و سوارە “ماف”یان خوێندبوو، سوارە لە بەشی کوردی ڕادیۆ دامەزرابوو، ئەو لە شارێکی کوردستان ببووە قازی.
سەرئەنجام دوای دووریی چەند ساڵە هەموو ئەندامانی بنەماڵەکەیان، یەکتریان گرتەوە و ڕێگای دیتن کورتر بووە. ڕۆژێک ئەو و کەنە دەستەکەی هەرکیان بوونە میوانی شارەکەی قەراخ چەمی ڕاین و دەمەک لە دەمی ژیانی هاوبەش بە یادی گەمی سەرسەکە تۆمار کرا، وەک فرمێسکی هەژارێک لە سەر چەمی ڕاین.

لەسەر چەمی ڕاین لە ڕۆژگارێ جارێ
تکا ئەشکی ئاوارە کوردێ، هەژارێ
بەسەریا خوڕی: کوەندەریی ئەی تکەی سوێر
ئەتۆ و ئەرێ چی دەنکە فرمێسکی بە خێر؟
وتی: ئاوی چاوی کوێی کوردستانم
لە دەجلە و فوراتەایە ناو و نیشانم
لە زەرینەڕوود و تەتاهە سەلامە
لە بەژنت لە چلچەشمە پەمە پەیامە
لەسەرخۆ بە ئەی ڕاینی شۆخ و شیرین
شتێک بووین ئەمەش گەرچی ئێستا ئەسیرین
هەچەند دیل و بێچارەشە نیشتمانم
ببەخشە لە جێی تۆی بە خۆشتر دەزانم
چ کەڵەوە و چ سیروان و ئاوێژەڵەیە
بە دیمەن هەمووی شۆخ و شەنگتر لە تۆیە
ئەگەر لادەچێ ئەم تەمەی نەگبەتیمان
بە خاوەن دەبێ کێو و چەم و زەویمان
لە دەکی نەیاران بژارێکی دەکرێ
هەزارانی وەک تۆ لە شاباشی دەدرێ

بەڵێ ئاوی چاوم لە دڵ هەڵکزاوم
لەڕێی سەربەخۆبوونی کوردان ڕژاوم
وتی ڕاین: ئەی تیشک و هێزی دڵی من
وەرە باوەشم بتبەمە بەحری بێ بن
بە هاوار و دادت موحیت بشڵەژێنە
لە چەپگەردی گەردوون بەشی کورد بسێنە
1957/08/15 بادگودەزبیرگ- بۆن- ئەڵمانیا

پاش دامەزراندنی مال□پ□□ی ڕۆژهەڵات – بۆکان، ئەو و کەسانی وەک حەسەن سەلاح سۆران، ئەنوەر سوڵتانی یەک لە دوای یەک بوونە نووسەر و ئەندامی دەستەی نووسەران و بەرهەمەکانیان شیعر، چیرۆک، وەرگەراندن بڵاو دەکرایەوە، ئەو لێزانی زمان بوون، لە زمانگەلی ئاڵمانی، ئینگلیسی، فەڕانسە، ئازەری، فارسی شارەزا بوو.

چیرۆکەکانی چ ئەوانەی ژیانی خۆی لە سەردەمی منداڵی و دواتر دەگرتەوە، چ ئەوانەی باس لە ژیانی نیشتمانپەروەران بوو، چ ئەوانەی وەرگەڕاندن بوون، هەڵگری زمان و جوانییەکی تایبەتی زمانی کوردی و هونەریی وشە بەکارهێنان و فانتێزیی هونەریی و ئەستەتیکی بوون. شیعرەکانی خۆی و وەرگەڕاندنەکانی شیعریی لە زمانی ئاڵمانی، فەڕانسە، عەڕەبی، فارسی و ئازاری، نووسەر و شاعیر و کوردییزانێکی، کەم وێنەی دەناساند.

[من و دارەبەن

کات دەمەو زەردەپەرە، دارەبەن لە ئامێزی دۆڵی چۆل و کراڵدا بە شنەی شە‌ماڵ، پرچی ئاڵۆزی بەشانە‌دەکا و لیزگەلیزگە دەیهۆنێتەوە. لە شادیی ژوان و شەوراموسانێکی خەیاڵاوی لە‌گەڵ تریفەی مانگە‌شەو تەزوویەکی سارد بە سەرتاپای لە‌شی دادێ.

شەو زرینگاوەتەوە، ئارەقی ئەوین دڵۆپ دەتکێتە نێو هەناوی دارە‌بەن و پەنجەکانی هێدی هێدی بە سروە دەلەرن و شەوباش لەگەڵ ئەستێرە دەکەن. تریفەی بێ ئارام تارمایی شەوەزەنگ وەڵادەنێ و ئامێزی فێنکی لە باڵای دارەبەن وەردێنێ و لە‌نێو یەکتردا دەتوێنەوە. ***

کات بەرە‌بە‌یانە، گزنگ ئەنگوتووە، دارەبەن سەرمەستی ئەو ژوانەیە، کە قەڵتی تە‌شوێی کاسبکارێک لەو خە‌وە یە‌زدانییە رایدەپەرێنێ. ئەو خەوپەڕێنە دەست□وەشێنە سەرتاپای دارەبە‌ن بەبێ بەزەیی زامدار دەکا و بۆ هەر زامێ گۆمیلکەیەکی قوڕین وەکو قاپێلکەی چاوی برسی بە‌لە‌شییەو دەلکێنێ. زامەکان دەبن بە چاو و هەموو ئەسرینیان لێدەبارێ. فرمێسک دەرژێنە نێو گۆمیلکە قوڕینەکەوە و دەبن بە ئاوێنە. لەو رۆژەوە کە زاممەکانی دارەبەن دەبن بە چاو و چاوەکانیش روندکیان لێدەبارێ ئاهی ساردی، لە بەندی

هێشووی قەزوانی شلک و بۆنخۆشدا دەمێنێتەوە، کە لە‌هەر دەستپێداهێنانێکدا دەڵێی دایکی رۆڵە کوژراوە کە بە‌ڕانی خۆیدا دە‌کێشێ و پە‌ککوپە! ‌ککوویەتی !

منیش ئەو کوردەم کە لە ‌بەرەبە‌یانی خە‌وێکی یەزدانی□دا وەکو دارەبەن، زامداری بێتاوانی ئە‌و□ وڵاتە‌کاول کراوەم. هەر دوو لەشمان بە ئاوریشمی ئەوین چنراوە و پێ بە‌ستراوی ئە‌و لێڕەوار و چۆڵ و چڕەین.

بەندی دڵی دارە‌بە‌ن بە ناخی زە‌ویدا چووە و من بە پانایی و درێژایی ئەو وڵاتەدا بە تای کەزی و بە‌تیری مژۆڵی نازداران بە سینگی ئەردەوە هەزار مێخە‌کراوم و کێوی یادگاری باووباپیرانیان لە‌سەر سینگ داناوم.

ئێمە‌ دوو ئەوینداری لە‌مێژینەین و دووو پێ لەزنجیرکراوی دێرینە. بە‌سەرهاتی ئێمە لە لە بلوێری شوانە‌وێڵە و لە قاسپە‌ی کەو و چریکەی بولبول دایە. داخوا کە‌س هەیە ئەو بەسە‌رهاتەی ئێمەی بە‌گوێ نەگەیشتبێ؟]

ئەو ڕاستگۆیانە بابەتی سیاسیی دەنووسێ، لێ وەک دۆستەکانی و گەلێک کەسی تر کەوتۆتە مەیدانێکەوە کە مەیدانی ئەو نەبوو. ئەوان لە ڕێگای بەرھەمەکانیانەوە چ خۆیان بخوازن و چ نەخوازن باسەکانیان سیاسی و کۆمەڵایەتییە و تێکەڵبوونی ئەم کەسایەتییانە لە تەک حزب چ لە کوردستان و هەر شوێنی تر، ڕێگرییە لە ئازادیی کەسەکە خۆی و ڕووشاندنی کەسایەتی بە هۆی تایبەتمەندی سیاسەت و حزبایەتی کە بە پێی بارودۆخ سەروخواری پێدەکرێ و لەم ڕێگایەدا پڕێنسیپ، ئەخلاق، تێگەیشتن و لە هەموو گرنگتر بۆچوون و هزریی ڕاستەقینەی کەسەکە یان دەبێ بۆ بۆچوونی حزب و سیاسەت لەبەرچاو نەگیرێ، یان دژ بوەستێ کە تاکە کەس و□ بەر شاڵاوی حزبەکە دەکەوێ، کە ئەم دیاردەیە لە ناو کوردستان لە سەد ساڵی ڕابووردوو بەردەوام بووە و دیتراوە. هێمن، هەژار، قزڵجی، پەشێو، سابیر، بێکەس و دەیانی تر زیانمەندی ناو ئەم بازنەیە بوون، ئەوە کەسانی وەک برێشت، گراس، سارتر و دەیان و سەدانی تر دەگرێتەوە کە بە هیوای ئینسانی تێکەڵ حزبەکانی کۆمۆنیست و سۆسیال دێموکرات کەوتن و هیواکانیان لە ناو ئەو حزبانەدا نەبوونە واقعی ژیانی خەڵک. ئەویش یەک لەو کەسانە بوو، کە لە ناو و دەرەوەی حزب تووشی باڵانس نەبوو. کارە هونەریی و ئەدەبی و هزرییەکانی کەوتنە ژێر سێبەری نووسینە سیاسییەکانی و بازاڕی بێ پڕێنسیپی سیاسی و حزبی!

شەرەفەدین کوردستانی جارێکی تر گەڕایەوە کوردستان بەو هیوایەی بتوانێ لە بواری پیشەیی خۆی و بواری ئەدەبی و هزریی و زانستی خۆی

گوتەنی خزمەتێک بکات. چی دیت و چی چێشت جیاواز لە دنیای حزبی و حزبایەتی و چەندە بواری بۆ ڕەخسا لە بواری پسپۆڕیی خۆی و هزر و ئەدەب کار بکات، چیرۆکەکەی لای خۆیەتی.
دیداری دووبارەی ئەمە ساڵی ٢٠٠٥ ڕووی دا ئەو کاتەی، دەستێکی غەیب ناوی منی خستبووە ناو لیستی بانگهێشتکراوانی فستیوالی یادکردنەوە لە زیندەیاد قازی محەممەد لە شاری سولەیمانی. نیوەشەوێک لە هوتێل ئەزمەڕ توانیم حەسەن سەلاح سۆران و ئەو و خالید حیسامی و گەلێک کەسی تر لە ئامێز بگرمەوە. کە هەندێکیان دوا دیدار و هەندێکی تر دیداری تازەی ئەو نووسەر و شاعیر و ئاکادمیسین و چالاکانی سیاسی بوون کە لە شارەکانی ڕۆژهەڵاتەوە هاتبوون.
کوردستانی جارێکی تر گەڕایەوە شارە نامۆکەی هەندەران و ژیانی ڕۆژانەی لە ناو کتێب و نووسین و خوێندنەوەدا کە کردەوە و جار بەجار سەفەری ئێرە و ئەوێ و تەلەفونات لە گەڵ ئەم و ئەو و بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانی لە وێبلاگی تاکە کەسی خۆی و لاپەڕەی سۆسیال مێدیا. ئەوە ساڵێکە ئیتر وێبلاگ و لاپەڕەکەشی بێدەنگ بوون.
هێرمان هێسە شاعیر، نووسەر و بیرمەندی تەرکە وڵاتی سەردەمی فاشیسم، باس لە پیشلەیەکی دوورە وڵات دەکات کە لە کۆڵانەکان کەس درگای لێناکاتەوە. هێرمان هێسەکانی وڵاتی من کە لە وڵاتەکەی خۆشیان و دەرەوە دەرگا لەسەر داخراو ماونەتەوە، یەک و دووان نین، یەکیان لە شارەکەی خۆی لە ناو تابوتەکانیدا بێدەنگ گیانی دەردەچێ. ئەویتر کە لە دەرەوە هەستان و دانیشتنیان لە تەک فیلسووف و بیرمەند و شاعیر و نووسەری ئورووپا و ئامریکا و کانەدا و ئێرە و ئەوە بووە، بێدەنگ و نەناسراو دەمێننەوە، وەک گۆران(شاعیر، چیرۆکنووس، وەرگێڕ)، عەزیز(نووسەر، وەرگێڕ، فەیلەسووف)، عەزیز(هونەرمەند، نووسەر، تەنزنووس)، عەزیز(فەرهەنگنووس)، حەسەن(پزیشک، فەرهەنگناس)، عەلی(نووسەر، شاعیر، وێژەر) و گەلێکی تر.
هەر گەڵایەک کە لە دارە دەوەرێ، دەنگ و ڕەنگی هەیە، بەڵام لە ناو میللەتەکەی گەڵا و دەنگ و کەس، هەموو پرسیار ماوەتەوە…!

برایم فەڕشی

نووسین ٢٩/٢/٢٠٢٤ پێداچوونەوە ٩/٨/٢٠٢٥

*هەر گەڵایەک..شیعری [illegible] سوارە ئیلخانی زادە

هەشتا ساڵ دوای کارەساتی هیرۆشیما، کابوسی چەکی ئەتۆمی بەسەر مرۆڤایەتیدا.. ڕەحمان حوسێن زادە

جیهان و مرۆڤایەتی هەشتا ساڵەی کارەساتی ئەتۆمی هیرۆشیمایان نەک بە هەستیاری پێویستی مرۆڤایەتی، وەک هەواڵێکی ئاسایی تێپەڕاند.
لە ڕۆژی شەشی ٦ی ئابی ١٩٤٥، کاتژمێر ٨:١٥ی بەیانی، لەگەڵ تەقینەوەی یەکەم بۆمبی ئەتۆمی لە شاری هیرۆشیما، زیاتر لە حەفتا هەزار کەس، منداڵ، پیر و گەنج، لە یەکەم چرکەدا بەنە خۆڵەمێش.
ئەم ئاستە لە کارەساتی جینۆساید هەشتا ره وه شتی تاوانکارانه و زۆرداری میلیتاریستی یەکێک لە سەرکەوتووەکانی جەنگی جیهانی دووەم، واتە ئیمپریالیزمی ئەمریکای تێر نەکرد. دوای سێ ڕۆژ و لە ٩ی ئابدا دووەم بۆمبی ئەتۆمی کەوتە سەر شاری ناکازاکی. ئەم شارە هەر وەک هیرۆشیما کرا بە زەوییەکی سووتاو. لە سێ ڕۆژی یەکەمدا گیانلەدەستدانی سەد هەزار هاوڵاتی ژاپۆنی کە لەو دوو شارەدا دەژیان تۆمار کرا. بەپێی ئەو نووسراو و ئامارانەی تا ئێستا بڵاوکراونەتەوە، لە پێنج مانگی کۆتایی ئەو ساڵەدا ژمارەی کوژراوان گەیشتووەتە "دوو سەد و سی هەزار کەس. جگە لەوەش ژمارەی وردی ئەو قوربانیانەی کە تا ئەمڕۆ بەهۆی دەرئەنجامە درەنگەکانی ئەو هێرشانە گیانیان لەدەستداوە دیار نییە، بەڵام پێدەچێت چەند سەد هەزار کەس بووبێت".
ساخته کاری گەورەی مێژوو: ئیدیعای پیچه وانه ی به کارهینانی بۆمبی ئەتۆمی بۆ شکست پێهێنانی ژاپۆن و دروستکردنی "ئاشتی" :
لەو قۆناغەوە تا ئێستا ئەکتەر و شرۆڤەکاران و ئایدۆلۆژیستەکانی بەرگری لە دەستەی دەسەڵاتداری ئیمپریالیستی ئەمریکا و هاوپەیمانە ڕۆژئاواییەکانی، ئەم گەورەترین تاوانەیان لە دژی مرۆڤایەتی پاساو هێناوەتەوە وەک ئەوەی ئامانجەکە "شکست پێهێنانی ژاپۆن و کۆتایی هێنان بە شەڕ و دروستکردنی ئاشتی" بێت. ئەم ئیدیعا بێ بنەمایە هەر لەو قۆناغەوە، نەک تەنیا لە لایەن مرۆڤایەتی ئازادیخواز و ویژدانی هۆشیارەوە، بەڵکو لە لایەن زۆرێک لە دەوڵەتمەدار و شرۆڤەکارانی نەزمی ئیمپریالیستی بە ئاشکرا کەوتە ژێر پرسیارەوە. هەمووان دەزانن کە جەنگی جیهانی دووەم بە شکستی

فاشیزمی هیتلەری لە مانگی ئایاری ١٩٤٥ بە شێوەیەکی کاریگەر کۆتایی هات، دوا بەرخۆدانی لاواز و بێ ئومێدی سوپای ژاپۆن لە ناوچە دوورەکانی دور لە ئەوروپا هیچ کاریگەرییەکی لەسەر بەردەوامبوونی جەنگی جیهانی دووەم نەبوو. مەسەلەکە تەسلیم بوونی ژاپۆن نەبوو کە بەبێ بەکارهێنانی بۆمبی ئەتۆمی یان تەنانەت درێژەدان بە جددی شەڕکە ڕووی دەدا، بەڵکو ئامانج نمایشی میلیتاریستی دەسەڵاتی ئەمریکا نەک دژی "ڕکابەرە شەڕکەرەکان" بەڵکو دژی "هاوپەیمانەکانی" کە تا دوێنێ لە جەنگی جیهانی دووەمدا هاوپەیمان بوون و "ڕکابەرە جیهانییە نوێیەکان" له سەرەیانه وه یەکێتی سۆڤیەت بوو. ڕووداوەکانی کۆنفرانسی پۆتسدام کە لە ١٧ی تەممووزەوە تا ٢ی ئابی ١٩٤٥ لە شاری پۆتسدامی ئەڵمانیا بەڕێوەچوو، کە ئەوکات لەلایەن سوپای سوورەوە داگیرکرابوو، و ستالین (سەرۆکی سۆڤیەت)، چەرچڵ (سەرۆک وەزیرانی بەریتانیا و دواتر کلیمنت ئاتلی لە شوێنی ئەو) و هاری ترومان (سەرۆکی ئەمریکا)، چه واشه کاری پیویستی بەکارهێنانی بۆمبی ئەتۆمی لەلایەن ئەمریکا و ترومانی تاوانبارەوە له دژی هێرۆشیما و ناکازاکی ئاشکرا ده کات.

سەرکەوتووانی جەنگی جیهانی دووەم لە کۆنفرانسی پۆتسدام کۆبوونەوە بۆ دابەشکردنی "غەنیمەتەکانی" شەڕ لە نێوان خۆیاندا، لە کێبڕکێیەکی هەستیار و کاریگەردا کە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و مه ودای ده سه لاتی کاریگەریی هەر دەسەڵاتێکی ئیمپریالیستی بە دەیان ساڵی داهاتوو دیاری دەکرد. "بە بڕیاردان لەسەر چۆنیەتی بەڕێوەبردنی ئەڵمانیا، کە نۆ هەفتە پێشتر ڕازی بووبوو بە خۆبەدەستەوەدانی بێ مەرج. لەو کۆنفرانسەدا هاری ترومان کە دوای مردنی فرانکلین ڕۆزڤێڵت بووبووە سەرۆکی ئەمریکا، بۆ یەکەمجار لەگەڵ سەرکردەکانی دیکەی هاوپەیمانان کۆبووەوە. هەر لە ناوەڕاستی ئەم کۆنفرانسەدا بوو کە ترومان ئاگادارکرایەوە کە "بۆمبی ئەتۆمیان بە سەرکەوتوویی تاقیکرایەوە"، هەروەها بڕیاری دالە دژی ژاپۆن بەکاریبهێنێت. چەند ساڵێک لەمەوبەر، چەرچڵ لە فیلمێکی دیکۆمێنتاریدا سەبارەت بەم کۆنفرانسە کە لە تەلەفزیۆنی سوید پەخشکرایه وه، وتی. "ستالین لە قسەکانیدا سەبارەت بە دواین بەرخۆدانی سوپای ژاپۆن کە ئەوەندە جددی نەبوو، ئاماده یی سوپای سۆڤیەتی دەربڕی بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ سوپای ئەمریکا لە پێناو هێنانەدی تەسلیم بوونی کۆتایی ژاپۆن. لە وەڵامدا هاری ترومان ڕایگەیاند، "پێویست ناکات، چەکێکمان دەستکەوتووە، بەم زووانە بەرخۆدانی ژاپۆن تەواو دەکەین." ستالین به توره یی و ناڕەزایی زوو و بە ساردی کۆنفرانسی بەجێهێشت، لەوەشەوە لەکاتی جێهێشتنی کۆنفرانسەکەدا فەرمانێکی دەرکرد بۆ خێراکردنی بەرهەمهێنانی بۆمبی

ئەتۆمی سۆڤیەت" (وەرگیراو لە فیلمەکی بەڵگەنامەیی سەبارەت بە جەنگی جیهانی دووەم و کۆنفرانسی پۆتسدام). پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە یەکێتی سۆڤیەت یەکەم بۆمبی ئەتۆمی خۆی لە ٢٩ی ئابی ١٩٤٩ تاقیکردەوە، کە ستالین هێشتا لە ژیاندا بوو. بەم تاقیکردنەوە، هاتنە ناوەوەی یەکێتی سۆڤیەت بۆ ناو یانەی وڵاتان بە چەکی ئەتۆمی چەسپێندرا و پێشبڕکێی چەکی ئەتۆمی لە نێوان ئەو دوو زلهێزەدا لە کاتی شەڕی سارددا گەیشتە لوتکە.

هەمان ئەم چیرۆکەی چەرچە نیشان دەدات کە بە هیچ شێوەیەک پێویستی بە بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی لە دژی سوپای تەسلیمکراوی ژاپۆن نەبووە. مردنی سەدان هەزار منداڵ و ژن و پیاوی پیر و گەنج لە هێرۆشیما و ناکازاکی بوو بە سوته مه نی و تێچووی کێبڕکێ و تەماحی پشکی ئەمریکای سەرمایەداری و ئیمپریالیست لە ڕووبەڕووبوونەوە و کێبڕکێ لەگەڵ زلهێزە سەرمایەدارییەکانی دیکەی جیهان.

ئەفسانەی ڕێگری ئەتۆمی!

خاوەنی بۆمبە ئەتۆمییە جیهانە وێرانکەرەکان، ئایدۆلۆژیست و بەرگریکارەکانیان بەردەوام شمشاڵێک لەم ئەفسانەیە دەژەنن، "چەند باشە کە چەکی ئەتۆمی بەرهەم هێنراوە!؟، چونکە پێیان وایە بووەتە گەرەنتی ئاشتی و ڕێگری لە دووبارەبوونەوەی شەڕی جیهانی!!". تاوانبارانی دژ بە مرۆڤایەتی لە هەموو کەس باشتر دەزانن کە لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕی جیهانی و بەردومانی هێرۆشیما و ناکازاکییەوە، مرۆڤایەتی لە ژێر هەژموونی قازانج خووازی سەرمایەداری جیهانیدا بە مانای ڕاستەقینەی وشەکە ئارامیی بەخۆیەوە نەبینیوە. بە گوتەی ئەنجەلیکا کلۆزن، یەکێک لە نووسەرانی گۆڤاری "یونگه وێڵت"ی ئەڵمانی نزیک لە "پزیشکانی نێودەوڵەتی بۆ پێشگرتن لە شەڕی ئەتۆمی (IPPNW)"، چەکی ئەتۆمی تەنانەت لە قۆناغەکانی پەرەپێدان و تاقیکردنەوەشدا قوربانیی به رهه مدينيت . بەپێی خەمڵاندنەکان، تیشکی تاقیکردنەوە ئەتۆمییەکانی ئاسمانی لە ساڵانی ١٩٥٠ و ١٩٦٠دا بووەتە هۆی مردنی لانیکەم دوو ملیۆن کەس بەهۆی شێرپەنجە لە سەرانسەری جیهاندا. "بە تایبەتی دانیشتوانی ناوخۆی ناوچەکانی تاقیکردنەوە زۆرترین زیانیان بەرکەوتووە". بەپێی ئەگەر فاکتەری شەڕی چینایەتی ڕووت و ئیستغلالکردنی چڕ و پڕی سەرمایەداری و تەنانەت تیابردنی هێزی فیزیکی چینی کرێکاری جیهانی و مردنی ڕۆژانەی ملیۆنان کەسی هەژار لە ئەنجامی قازانجخوازی سەرمایەداری لیره له به رچاو نه گرین، شەڕ بە مانای سەربازی و بەکارهێنانی چەکی کیمیایی دیکەی کۆمەڵکوژ و بۆمب و مووشەک و ئامرازی وێرانکەری دیکە، یه خه ی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی لە سەرانسەری جیهان و بەسەر هەمووواندا و کیشوەرەکان لە

ڕۆژی دوای کۆتایی هاتنی فۆرمی جەنگی جیهانی دووەمەوە گرتووە. ئەوەی کە لە قۆناغە جیاجیاکاندا هاوسەنگی هێز لە نێوان جەمسەرە سەرمایەداری و ئیمپریالیستەکان و بەرژەوەندییە بنەڕەتییەکانیان و ئیمتیازەکانیان به یه کتر ئه وانی گەیاندووەتە خاڵی سازان، بۆ نموونە سالانێکی زۆر ڕێگری کردووە دوو جەمسەری بلۆکی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا لە دووبارەبوونەوەی شەڕ لەسەر قەبارەی جەنگی یەکەم و دووەمی جیهانی بۆ چەند دەیە، چیتر بەهۆی “دیاری چەکی ئەتۆمی جینۆساید”ەوە نییە. یان دوابەدوای داڕمانی بلۆکی ڕۆژهەڵات، نەزمی سەرمایەداریی ئێستا شیواو به سه ریه کدا، هەرچەندە نەگەیشتووەتە خاڵی ئاورینی شەڕێکی جیهانی کلاسیک و ئەزموونکراو، بەڵام شەڕی ناوخۆیی و ناوچەیی سەریهەڵداوە. وە بە وەکالەت، بڵاوبوونەوەی تیرۆر و نائەمنی بە دەستێوەردانی ڕاستەوخۆی زلهێزە سەرمایەدارەکان کە خاوەنی چەکی ئەتۆمین، مرۆڤایەتی خستۆتە خاڵێکی زه ختی توندەوە. شەڕ و تیرۆر و جینۆساید لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، دوابەدوای پێکهێنانی دەوڵەتی داگیرکەری ئیسرائیل بە نه خشه ی بەریتانیا و فەرەنسا و پاڵپشتی بەردەوامی ئەمریکا و شەڕی ئێستای ئۆکرانیا و شەڕی بەردەوامی ئەمڕۆ لە ٥١ شوێنی جیهان، هیچی کەمتر لە شەڕێکی جیهانی نادەن. مەترسی شەڕی ئەتۆمی بەجۆرێکە کە لە بەیاننامەیەکی هۆشداریدا، “گۆقاری زانایانی ئەتۆمی ئەمریکا” لە ٢٨ی ژانویەی ئەمساڵدا، بە وتەی خۆیان، “کاتژمێری قیامەتیان بۆ ٨٩ چرکە دانا تا نیوەشەو، واتە نزیکترین کات لە “لەناوبردنی مرۆڤایەتی” تا ئێستا. بە وتەی پسپۆڕێکی دیکەی ئەتۆمی، “ئەمە تەنها هەفتەیەک دوای دەستپێکردنی خولی سەرۆکایه تی دووەمی دۆناڵد ترەمپ ڕوویدا. سەرۆکی ئەمریکا بە کردەوەکانی ئەم مەترسییەی بەرجەستەتر کردووە. تەنها هەفتەی ڕابردوو فەرمانی بە ژێردەریایی ئەتۆمی کرد کە لە ڕووسیا نزیک ببنەوە.” من ئەوە زیاد دەکەم کە ئەو کارە ئیستفزازییەی ترەمپ دوای هەڕەشە ئەتۆمییەکانی مەدڤێدێڤ، سەرۆکی پێشووی ڕووسیا و جێگری ئێستای ئەنجومەنی ئاسایشی حکومەتی ڕووسیا هات. ئەم دۆخە ئەوە نیشان دەدات کە چەکی ئەتۆمی نەک ئامرازێکی “ڕێگریکردن”، به لکو هەڕەشەیەکی ڕاستەقینە و ئەگەری هەیە بۆ سەر ژیانی مرۆڤایەتی هاوچەرخ. بۆیە لە یادی ٨٠ ساڵەی کارەساتی ئەتۆمی هیرۆشیما و ناکازاکی، تێپەڕبوونی مرۆڤایەتی پێشکەوتنخوازانە بە خه م ساردیه وه بەم ڕووداوە خۆی کارەساتێکی شۆککەرە. ئەمە لە لای خۆمانەوە لە بەڵگەنامەیەکدا لەسەر دۆخی جیهان کە لەلایەن کۆنگرەی یازدەیەمی حزبی کۆمۆنیست کارگه ری- حیکمتیستەوە لە مانگی ئازاری ٢٠٢٥ پەسەندکرابوو. ئەم دوو جەختکردنەوە بنەڕەتییەی خوارەوەمان هەبوو. “چڕبوونەوەی کەبەکەی

جیهانی و جیۆپۆلەتیکی و ململانەی نێوان زلهێزە ئیمپریالیستەکان و شەڕی بە وەکالەت و مەترسی شەڕی ڕاستەوخۆیان لە دونیای بێ لەنگەری ئێستادا، مەترسی گەورە لەسەر ژیانی ئێستا و داهاتووی مرۆڤایەتی دروست کردووە… لە درێژەدا ئێمە زیاتر جەختمان لەوە کردەوە، "کۆتاییهێنان بەم دۆخە بەستراوەتەوە بە ڕۆڵ و ئامادەبوونی هۆشیارانە و ڕێکخراوانەی بزووتنەوەی کرێکاری سۆسیالیستی، بۆ ڕێکخستنی شۆڕشێکی کرێکاری بۆ روخاندنی نەزمی سەرمایەداریی هەڵگەڕاوە و ڕێگریکردن لە بەربەرییەت". لەم سیستەمەدا هیچ ڕێگەیەکی سێیەم نییە.

ڕەحمان حوسێن زادە
٧ ئابی ٢٠٢٥

کاریگەری ناڕەزایەتی جیهانی لەپەیوەند بە برسیکردن و کوشتار لە غەززەوە!.. نوری بەشیر

کۆمەڵکوژیەک لە ٢٢ مانگی رابردوودا لەژێر سایەی حکومەتی فاشیستی ئیسرائیل و بە هاوکاری حکومەتەکانی؛ ئەمریکاو زۆرێک لە وڵاتانی ئەوروپاو بەریتانیا لە غەززە دەستی پێکرد، بەردەوامەو لە چەند مانگی رابردوودا پەی نایە دەورەیەکی نوێ لە برسیکردن و کوشتاری ژن و منداڵ و پیرو لاو لەسەرەی یارمەتی خۆراک وەرگرتندا. وێنەی برسێتی و مردن و کوشتاری منداڵان و دایک و باوکان لە میدیا حکومی و غەیرە حکومیەکان هەناوی هەموو مرۆڤێک کە یەک تۆز هەستی ئینسانی تێدا بێت، هەژاند.
ئەوەی دەورەی رابردوو لە روخانی خانوو و نەخۆشخانەو قوتابخانەکان بەسەر خەڵکی ئەو ناوچەیەدا، تەنها کارو کردەوەی وەحشیانەی حکومەتەکەی ناتانیاهۆی نەدەخستەڕوو، بەڵکو کارنامەی

حکومەتەکانی؛ ئەمریکاو بەریتانیاو ئەوروپاشی خستەڕوو، لە دیموکراسی و مافی مرۆڤێک کە ناوی دەبەن و ئیدعای بۆ دەکەن، ئەوە پێشێلکاری هەموو مافە جیهانییەکانی مرۆڤە کە هەموو ئەو وڵاتانە خۆیان بەشداربوون لە داڕشتنیدا، ئەمە ترس و تۆقاندنی تەنیا خەڵکی فەلەستین نییە، بەڵکو ترسە بەسەرجەم مرۆڤایەتی لەدنیادا.
حکومەتە هارەکەی ناتانیاهۆ کۆمەڵکوژی ئەنجامدەداو سەرانی حکومەتەکان لە: بایدن و ترامپ، سوناک و کیەر ستارمەر، ماکرۆن و هەروەها سەرۆکەکانی ئەڵمانیا، ئیسپانیاو ئیتالیا بەهانەیان دەهێنایەوە کە حکومەتی ئیسرائیل بەرگری لەخۆی دەکات و بەم بیانوەش بەردەوام کۆمەکی مادی و مەعنەویان دەکرد، حکومەتەکان و حزبە ئیسلامیەکانی وڵاتانی عەرەبی یان شەرمنەکانە قسەیان دەکرد، یان راستەوخۆ خەریکی بەرنامەی سیاسی و ئابوری خۆیان بوون لەگەڵ ئەمریکاو سەرانی حکومەتانی ئەوروپاو ناوچەکەداو تەنانەت ئیسرائیلیشدا.
ئەم هەڵوێستانەی حکومەتانی سەرمایەداری و حزبە بۆرژوازیەکان و وەستانیان لەپاڵ کۆمەڵکوژی خەڵکی فەلەستیندا بەتایبەت لە غەززە کە لەلایەن حکومەتی هاری ئیسرائیلەوە ئەنجامدەدرا، تاکە شانە نەبوو کە نمایشی تێدا دەکرا، بە سەرکەوتنی ناتانیاهۆو ئەمریکا لە بردنەپێشەوەی نەخشەی نوێی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بەڵکو لەلایەکی ترەوە شانەیەکی تر، مەیدانێکی تر، هەڵوێستێکی تر لە بەرامبەر ئەو تراژیدیا ئینسانیەدا کە بەپەردە بەبەرچاوی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی ئەم سەدەیەوە ئەنجامدەدرێت کاردانەوەیەکی تری هەبوو، واتە بزوتنەوەیەکی ئینسانی کە دژی ئەو کۆمەڵکوژی و تراژیدیایەیە، دژی سیاسەتی ئەو حکومەتانەیە کە هاوبەشن لەو کۆمەڵکوژیەدا، ئەویش ریزی دەیان و سەدان ملیۆنی خەڵکی ناڕازی جیهانە لەیەکەمین رۆژەکانی ئەنجامدانی کۆمەڵکوژی خەڵکی غەززەدا، تا برسیکردن و کوشتاری سەرەگرتنی خەڵکی مەدەنی بە هاوکاریە مرۆییە جیهانیەکان، شێلگیرانەو بەردەوام ناڕەزایەتی نیشانداوەو لە فراوانبووندایەو کاریگەریەکانی دەرکەوتوون.
بزوتنەوەو رێزێک لە خەڵکی ئازادیخواز و مرۆڤدۆست کە ریشەیەکی مێژووی هەیە لە خەباتی چینی کرێکارو ژنان بۆ مافەکانی مرۆڤ، رێزێک لە چینی کرێکارو یەکێتیەکانیان و ریزێک لە چەپ و سۆشیالیستەکان کە بەردەوام لەماوەی ئەم کۆمەڵکوژیەی خەڵکی غەززەدا ناڕەزایەتیان دەربڕیوەو لە شەقام و ناوەندی شارەکانی جیهاندا، نەک تەنیا بەدژی ناتانیاهۆ و حکومەتەکەی، بەڵکو بەدژی حکومەتە بۆرژوا کۆنەپەرستەکانی وڵاتانی خۆشیان وەستاونەتەوە و سەرانی حکومەتەکانیان بە هاوبەشی ناتانیاهۆ داناوە لەو

کۆمەڵکوژییەدا.

ئەم ناڕەزایەتیانە لە ئەمریکاوە تا ئەوروپا، بەریتانیا، ئوسترالیا، یابان، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، ئاسیا و ئەفریقا تا تەلئەبیب لە ئیسرائلی، گرتەوە. سەرانی ئەمریکاو ئەوروپاو بەریتانیا بە هاوبەشی تاوانی کۆمەڵکوژی لەگەڵ ناتانیاهۆ دەزانن و دەڵێن بەناوی ئێمە شەڕ مەکەن و بەناوی ئێمەوە کۆمەڵکوژی ئەنجام مەدەن. لەژێر کاریگەری ئەو ناڕەزایەتیانەدا بوو کە لەسەر داوای حکومەتی ئەفریقای باشوور و چەند ووڵاتی دیکە، دادگای دای نێودەوڵەتی بڕیاری دەستیگکردنی بە ناتانیاهۆ و وەزیری جەنگی پێشوی ئیسرائیل دەکرد. ئێستاش و لەئاکامی بەردەوامی دەوڵەتانی ڕۆژاواییدا بە ئیسرائیل و جینۆسایدی خەڵکی غەززە، خواستەکە فراوانتربێتەوە بە داوای دادگاییکردنی سەرانی حکومەتەکانی خۆیان کە هاوکاری ئابوری و سیاسی و چەک و تەقەمەنی حکومەتی ئیسرائیلیان کردوە بە تاوانی بەشداریکردن لە جینۆساید و برسیکردنی خەڵکی غەززە. ئەم فشارەش بەجۆرێك کاریگەری لەسەر دەوڵەتانی ئەوروپی و ڕۆژاوا داناوە کە خەریکە هاوکێشەکان بەجۆرێک لە هەڵوێستی حکومەت و سەرانیاندا دەگۆڕێت. بەوەی داوا لە ئیسرائیل دەکەن شەڕەکە ڕابگرێ و ڕێگا بە چونەناوەوەی کۆمەکی مرۆیی بە ناو غەززە بدات و تەنانەت باس لە دان نا بە دەوڵەتی فەلەستیندا دەکەن.

ئەم ریزە ملیۆنییە مرۆقدۆست و ئازادیخوازییە، ڕۆژانەو هەفتانە بەردەوام لە ئاستی دنیادا بەدژی حکومەتی ئیسرائیل و هاوکارانی مەوجود بووە، وێنەی سەرانی حکومەتەکانیان لەپاڵ ناتانیاهۆدا داناوە و میدیای حکومەتەکانیان تاوانبار کردوە کە ڕاستی هەلومەرجی غەززەو هەلومەرجی برسێتی و کوشتارو تراژیدیایەک لەوێ ئەنجامدەدرێت ڕانا گەیەنن، پەرلەمان و ئەندامانی پەرلەمانیان خستۆتە ژێر فشارەوە کە هەڵوێیست بنوێنن، بەڵام کاریگەرییەکان لەم چەند هەفتەیەی دوایی شتێکی دیکە نیشاندەدات.

لە ئاکامی ئەم فشارە جیهانییەوە سەرانی ٢٨ وڵات، داوای ڕاوەستانی کوشتاری ئیسرائیل دەکەن لە غەززە، داوای کردنەوەی دەروازەکان و ناردنی ئەو هەزاران بارهەڵگرە دەکەن کە حکومەتی ئیسرائیل ناهێڵێت بگەنە خەڵکی برسی، داوای دوو دەوڵەتی فەلەستین و ئیسرائیل دەکەن، هەندێ لەو وڵاتانە قەدەغەی سەردانی سەرانی ئیسرائیل دەکەن و ئەگەر بچنە وڵاتەکانیان دەستگیر دەکرێن، میدیاکان خەریکن ئاماری قوربانییەکان دەخەنەڕوو! لە ڕاگەیاندنی ٥/٧/٢٠٢٥ی وێبسایتی DW ی ئەڵمانی بەزمانی عەرەبی، تەنها کوژراوانی لە غەززە بە زیاتر لە ٨٠ هەزار کەس ڕاگەیاندووە، ئاماری مناڵانی کوژراو بە نزیکەی ١٩ هەزار دادەنرێت، ئەوە ژمارەی بریندارو ونبوو و داڕوخانی ئابوری و

کۆمەڵایەتی زیاتر لە دوو ملیۆن ئینسان هەر باس ناکرێت. زیاتر لەسەد رێکخراوی مرۆڤدۆستی راگەیاندنیان دژی پێشێلکاری حکومەتی ئیسرائیل دا، کەشتی مرۆڤدۆستی لە دەریای ناوەڕاستدا بە شکانی گەمارۆی سەر غەززە بەردەوامە، ناڕەزایەتییەکانی ناوخۆی ئیسرائیل بەدژی کۆمەڵکوژی ناتانیاهۆ لە غەززە لەزیادبوندایە.
کاریگەریەکانی ئەم ریزە فراوانە لە ناڕەزایەتی لەدنیادا نەک تەنها لەشەقام و ناوەندەکانی شاردا قەتیس نەماوەتەوە، بەڵکو چۆتە ناو کابینەکانی حکومەت و پەرلەمان و خودی حزبەکانی دەسەڵاتیشی گرتۆتەوەو ترسی لە بەریەک ترازانیان هەیە، ئەگەر دەورەی پێشوو تەنیا بە قەدەر ژمارەی پەنجەی دەستەکان ئەندام پەرلەمانی وڵاتەکان ناڕازی بوون، ئێستا بەسەدان ئەندام پەرلەمان داوای مەحکومکردن و پەیوەندی پچڕاندن لەگەڵ حکومەتی ئیسرائیل دەکەن، داوای دەستگیرکردنی سەرانی حکومەتەکەی ناتانیاهۆ دەکەن، واتە ئەم ناڕەزایەتیانە بووەتە یەک ئەمری واقیع و یەخەی هەموو حکومەتە سەرمایەداریەکانی گرتۆتەوە، بۆتە بزوتنەوەیەکی ناڕەزایەتی لەناو هەموو خێزانێک، لە ناو یەکێتیە کرێکاریەکان، لەناو نەک تەنیا حزب و کەسایەتی چەپ بەڵکو ناو حزبەکانی دەسەڵاتیشی گرتۆتەوە.
ئەم ناڕەزایەتیانە لە ناو هونەرمەندان و کۆنسەرتەکانیاندا، لەناو رۆژنامەنوسان، دکتۆر، قوتابیان، مافناس، رێکخراوە حکومی و ناحکومی و ئینسانیەکانی وەک ئەمنستی ئینتەرناسیۆناڵ و هیومن رایت وۆچ و یونیسێف، رێکخراوەکانی یوئین و دادگای نێودەوڵەتی تاوانەکان و هەتا چۆتە ناو خودی نەتەوە یەکگرتوەکانەوە، لەوەش زیاتر سەرانی وڵاتەکان هەڕەشە لە ئیسرائیل و ناتانیاهۆ دەکەن، کە گەمارۆی سەر ئەو هەزاران بارهەڵگرە لابەرێت کە ناهێڵێت بگاتە خەڵکی برسی غەززە، لەوەش واوەتر ژمارەیەکی زۆریان بڕیاریان داوە کە لەمانگی ٩دا لە کۆبوونەوەی نەتەوە تەکگرتووەکاندا مەسەلەی دان نان بە دەوڵەتی فەلەستین لەپاڵ دەوڵەتی ئیسرائیلدا بەرگری لێبکەن.
ئەم ئاڵوگۆڕانەی ئەم چەند هەفتەیە لە هەڵوێستی حکومەتان و سەرانیان کە تا دوێنێ بەهانەیان بە کۆمەڵکوژی ئیسرائیل دەهێنایەوە ئێستا تاوانباری دەکەن، ئەوەی تەنیا حکومەتی ئیسرائیلیان بە رەسمی دەناسی، ئەمڕۆ روخسارو هەڵوێستێکی نوێیان گرتۆتەبەر کە سەدو هەشتا پلە جیاوازە لەوەی پێشوو لە بەرگری لەدەوڵەتی فەلەستین، بێگومان بە دەربازکردنی خۆیانە لەژێر باری ئەو فشارە جەماوەریەی لەلایەن هاوڵاتیانی خۆیانەوە سەبارەت بە مەسەلەی غەزە خراوەتە سەریان و تەنانەت داوای لێپێچینەوەیان دەکەن بە تۆمەتی بەشداریان لەو تاوانەدا کە دژی غەزە دەکرێ!

ئەم فشارە جیهانییە بوو کە ئیسرائیل و ئەمریکاو پشتیوانەکانی لەناو دەوڵەتانی ئەوروپا بەجۆرێك لەباری سیاسی و دیپلۆماسییەوە تەریک خستەوە کە ترامپ ناچاربێت فشار لە ناتانیاهۆ بکات بەماوەیەکی کاتی ئاگربەست ڕابگەیەنێ و ڕێگا بەچونەناوەی کۆمەکەکان بۆ غەزە بدات. ئەم بزوتنەوە جیهانییە ئەو هێزە مەزنەیە کە دەتوانێ ئەم بەربەرییەتەی ئیسرائیل و ئەمریکاو ووڵاتانی ئەوروپی دژی خەڵکی غەزە و فەلەستین رابگرێ و پرسی فەلەستین و بەرەسمیناسینی دەوڵەتی فەلەستین، سەرەڕای ملبادانەکانی ئەمریکاو ئیسرائیل، بکاتە واقیع. بەوەش زەربەیەك لەم شەقاوەچێتییەی بۆرژوازی و ئیمپریالیزم بدات کە دەیانەوێ جیهان گیرۆدەی کارەسات بکەن لەپێناو بەرژەوەندییە سیاسی و ئابورییەکانی خۆیاندا.
٩ی ئۆگۆستی ٢٠٢٥

عێراق بەرەو زریانێکی تر!..
عوسمانی حاجی مارف

هەڕەشەی حزبوڵڵا لە ناو حکومەتی بەغدا، بەخواستی دەرکردنی هێزەکانی ئەمریکا لەماوەی دوو مانگدا، واتە دەستپێکردنەوەی هێرشەکان بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا لە عێراقدا. لەلایەکی ترەوە سودانی وەک نوێنەری هەڵوێستی حکومەت کە بەردەوامی مانەوەی ئەو هێزانەی ئەمریکا لە بنکەکانیاندا بە پێویستییەک بۆ پاراستنی سیستەمی سیاسی ئێستای عێراق دەزانێت، ئەمەش نیشاندانی ناکۆکی نێوان هێزەکانی “چوارچێوەی هەماهەنگیە” کە لە حکومەتی عێراقدان، کە واقیعی دۆخی سیاسی ئاژاوە و سەرلێشێواوی زیاتر بەخۆوە دەبینێت و ئەگەری ئەوە هەیە قوڵتر بێتەوە، وە پەرتبونەکەی زیاتر بێت و دابەشبون لە نێوان پایەکانی سیستەمی حوکمڕانیدا فراوانتر بکات.
دۆخی عێراق ئاڵۆزتر بووە، کاتێک دوو پێچەوانە لە یەک کاسەدان، لایەک کە بەشێکە لە بڕیاردەری سیاسی، نەتوانێ خۆی لە نفوزی ئێران دوور خاتەوە، لەهەمانکاتدا لاکەی تر کە هەمان بڕیادەری سیاسیە، بەڵام چاوەڕوانی لە دەوری ئەمریکا هەبێت لە عێراقدا، ئەتوانین ئاڵۆزی و گێژاوی دۆخەکە بناسین.
لەم چوارچێوەیەی ئێستادا کە دەسەڵاتدارییەتی لە بەغدا درێژە بە

ڕێڕەوی ئاڵۆزی خۆیان ئەدەن، بە ساغ نەبونی یەکدەستیان لە سەر پاشکۆبون بۆ ئێران یا ئەمریکا، لەلایەکی ترەوە لە چوارچێوەی ململانێی بەردەوامی نێوان حکومەتی بەغدا و هەولێردا ئەمسەرو ئەوسەر دەکرێت، ئەمەش ئاماژەیە ب□ ئەوەی بارزانی و حکومەتی هەرێم خاوەنی زانیارین سەبارەت بەو ناکۆکی و هەڕەشە جدیانەی کەدەتوانن هەڕەشە لە سەر حکومەتی ئێستای بەغداد بکەن، بۆیە لەهەر فرەسەتێکدا بارزانی یاریەک دەکات و کارتێک فرێ ئەداتە سەرمێزی قومارخانەی دەسەڵات.

ئەگەر چوارچێوەی هەماهەنگی پێداگری لەسەر پابەندبون بە خواستی ئەمریکا بۆ ڕادەستکردنی چەکی میلیشیای حەشدی شەعبی بە حکومەتی عێراق نەکات، دەرگیری واقعیەتێکی ناتەندروست دەبێت، رادەستیشی بکات پێگەی دەسەڵاتی تەواو لەق دەبێت!.

ئەمریکا جەختی لەسەر جدیەتی هەڕەشەکانیەتی سەبارەت بە هەڵوەشانەوەی حەشدی شەعبی، هەر لەم بارەیەوە ئەمریکا نیگەرانە بە دواخستنی یاسای پێشنیارکراو کە لە پەرلەمانی عێراقدا تاوتوێ دەکرێت و تائێستا نەخراوەتە دەنگدانەوە، چەند جارێکە دەنگدانەکە دوادەخرێت ل□ ب□ر□ئ□وەی نوێنەرانی سوننە و کورد لە دانیشتنەکانی پەرلەمان دەرچوون، بەگوێرەی نوێنەرانی چوارچێوەی هەماهەنگی دەیانەوێت ئەو یاسایە بە دەستوەردان لە کاروباری ناوخۆی عێراق بناسێنن.

بە مانایەک ئەم دەستو□ردانە دەرەکیەی ئەمریکا لە عێراقدا و هەوڵدان بۆ هەڵوەشانەوەی حەشدی شەعبی لەگەڵ ویست و دەوری ئێراندا نایەتەوە، هەروەها داوای حزبولڵای عێراق بۆ خێراکردنی کشانەوەی هێزەکانی ئەمریکا لە عێراق، بەمەبەستی ئەوەیە لەڕێگەی بنکە سەربازیەکانی ئەمریکاوە کە دەکەوێتە سەر خاکی عێراق، ئێران نەکرێتە ئامانج.

بەڵام واپێدەچێت حکومەتی عێراق چیتر فرسەتی وای بەدەستەوە نەمابێت، چونکە بەڵگە و پێوەرەکان ئەوە دەگەیەنن کە سیاسەتی ئەمریکا لە بڕیاردان بۆ دابڕانی عێراق لە ئێران پێداگری خێرا دەکات، واتە ئەم سیناریۆیە گەیشتوەتە ئاستێک لە هەوڵ بۆکۆتایبه□نان بە حەشدی شەعبی و فشارهێنان بۆ جێبەجێکردنی.

هێزەکانی چوارچێوەی هەماهەنگی، هەنگاوەکانی ئەمریکا بۆ هەڵوەشاندنەوەی هێزەکانی حەشدی شەعبی بە هەڕەشەیەکی ڕاستو□خ□ بۆ سەر کاریگەری خۆیان و سەرەتای داڕمانی سیستەمی سیاسیان دەزانن، پێیانوایە چەکداماڵینی حەشدی شەعبی جیاوازی نیە لەگەڵ نمونەی "شێواندنی ڕوخساری مر□قدا"، وەک ئەوەی ل□ بەرامبەر هەندێک نەتەوە و مەزهەب لە سوریا کراوە، کە دەبێتە زریانێک بۆ سەر پێکهاتەی

دەوڵەتی عێراق.
ئەگەری زریانی داهاتوی ڕوو بە عێراق، کە بە بەڵگە و نەخشە سیاسیەکانەوە دەخرێتە ڕوو، کاریگەرییەکەی تەنها لەڕێگای ململانێی ئێران و ئەمریکاوە دروست نابێت، بەڵکو لە هەمانکاتدا لە سایەی ئەو دەستە میلیشیاییانەوەیە کە دوو دەیە زیاترە حوکمڕانی عێراق دەکەن، جگە لە تاڵانچێتی و جەردەیی و وێرانکاری و ئاژاوە و خولقاندنی کارەسات هیچی دیکەیان لێ ناچنرێتەوە.
بوونی میلیشیا چەکدارەکان لە پەرلەمانی عێراق هەمیشە نوێنەرایەتی دۆخێکی نائاسایی مەترسیدار دەکەن، کە ئاماژەیە بە قەیرانێکی سیاسی بەردەوام کە لە ئەنجامی شەڕی نێوانیان و باڵادەستی بە هێزی چەکداری و پێشێلکردنی مافی مرۆڤ و بارگرژی و ڕێزنەگرتن لە ئاسودەی و ئارامی دەبێتە هۆی ناسەقامگیری سیاسی و ئەمنی و کۆمەڵایەتی، کە چەندین ساڵە خەڵکی عێراقی پێ زەلیلکراوە.
ڕژێمی عێراق ئەمڕۆ لە گۆڕەپانێکدا وەستاوە، ڕێڕەوەکەی زیاتر لە سەر پاوانخوازی هێزە میلیشیاکانی سەربە ئێران و باڵادەستی مەزهەبی شیعەیە، کە بەردەوام هەڕەشەیە لە ناسەقامگیری خودی دەوڵەت و قەبول نەکردنی ناساندنی دەستورە لەسەر بنەمای هاوڵاتیبون، بەم شێوەیە عێراق لە ئایندەیەکی تاریک و ناڕۆشن و نادیار ڕادەگیرێت.
ئێران و ئەمریکا لەسەر چاودێریکردنی دۆخەکەن، لەململانێی نێوانیان و بە گەمەی سیاسی خۆیان پشتیوانی لایەنە جۆربەجۆرەکانی عێراق دەکەن، کە ئەو لایەنە سیاسیانەیان کردۆتە پاشکۆی بەرژەوەندی و سیاسەتەکانی خۆیان، ئەمەش عێراقی خستۆتە ناو بازنەی ململانێیەک کە ئیرادە و ڕێبازی سەربەخۆی تەواوی هێزو لایەنەکانی خاڵی کردۆتەوە، چارەنوسی عێراق تەواو گرێی خواردووە بە ئایندە و ڕێڕەوی ئەو ململانێیەی ئێران و ئەمریکا کە نازانرێت کەی یەکلایی دەبێتەوە.
لایەنێکی دیکەش کە پەیوەندی بە دووبارە ڕیزکردنەوەی هێزە شیعەکانەوە هەیە، بزووتنەوەی سەدرییەکانە، سەرەڕای کشانەوەیان لە پەرلەمان، وەک یاریزانێکی بەهێز لەسەر شەقامەکان ماونەتەوە بە پشتبەستن بەوەی هەوڵدەدەن شەرعیەتی هەڵبژاردن پێناسە کەنەوە، بە نیازن لەم دۆخەی ئێستادا گەر بۆیان بلوێت گەمەیەکی تر لە گۆڕەپانەکەدا بکەن، هاوکات هێزەکانی چوارچێوەی هەماهەنگی هەوڵدەدەن پێگەی خۆیان بپارێزن، بەڵام ئاشکرایە ڕوبەڕوی ئاستەنگی زۆر و فشاری ناوخۆیی و دەرەکی دەبنەوە.
ئەوەی شایانی باسە ڕۆڵی لایەنە کوردییەکان و سونەکان لە هاوکێشەی سیاسی داهاتوی عێراقدا و لە نێوان دەخالەتی ئێران و ئەمریکا لە عێراقدا بێ بایەخ نیە، بەتایبەتی لەگەڵ سەرهەڵدانی هاوپەیمانی نوێ لە دەرەوەی سەرکردایەتی ئێستای حکومەتی عێراقدا، بە ئەگەرێکی

زۆرەوە هاوسەنگی هێز لە بەغدا بگۆڕدرێت. لەم دۆخەشدا هێزە کوردییەکان بەدەست دووبەرەکی و ململانێی ناوخۆییەوە دەناڵێنن، ئەمەش وەک هەمیشە پێگەیان لە یارییەکان و دانوستانەکاندا لاواز دەکات، یان ئەگەری زۆرە زیاتر بارزانی بەکارتی قومارەکانی دەتوانێت یاریزانێکی بەتواناتر بێت و سود لەم دۆخە وەرگرێت.
لەلایەکی ترەوە هێزە سوننەکان هەوڵدەدەن خۆیان لە قاڵب بدەنەوە و خۆیان لە چوارچێوەی دیمەنی سیاسیدا جێگیر بکەن و لەڕیزی هاوشێوەی حکومەتی ئێستای سوریادا، خۆیان لەگەڵ ئەمریکا بگونجێنن، کە دەورانێکی تر و بە شێوەیەکی تر گێژاوی سیاسی و نائارامی لە عێراق درێژە پێدەدەن.
لە ڕاستیا ئەتوانین بڵێین دیمەنی ئێستای عێراق و ئایندەکەی زۆر لەوە ئاڵۆزترە کە لە وێنەی سیناریۆکانی واقیعی ئێستادا دەبینرێت، لەنێوان هێزە سیاسییەکانی دەسەڵاتداری ئێستا و فراکسیۆنەکانی دیکە، واتە میلیشیاکانی حەشدی شەعبی و هەر هێزێکی چەکداری تر، ئەمەش لە گۆڕەپانی عێراقدا شێوەی دواین موزایەدەی مان و نەمانی ئێران دەکرێت.
ئەوەش کە جێگای ئاماژە پێدانە هەموو ئەو قسانەی لە ئێستادا لەبارەی داواکارییەکەی ئەمریکا و نێودەوڵەتی بە هەڵوەشاندنەوەی میلیشیا و کوتلە عێراقییەکان بڵاودەکرێنەوە، نابینرێت کە زۆر بەجدی مامەڵەی دەکرێت و بەم زووانە جێبەجێ بکرێت، دیداری ئەم دواییەی نێوان سودانی و ئەنتۆنی بلینکن، وەزیری دەرەوەی ئەمریکا، باشترین بەڵگەی کشانەوەی ئیدارەی بایدن بوو لە مەلەفی عێراق و ڕەوانەکردنی بە ئیدارەی نوێی ترەمپ، پێموابە هەر ئەمەشە کە سودانی و حکومەتی عێراق فرسەتی ئەوەیان هەیە خاوخاوی تیا بکەن.
بۆیە واپێدەچێت جارێ چەکی میلیشیاکان لە ئێستا زیاتر بە پاراستنی “دەسەڵات” لە ناوخۆدا بهێڵنەوە، نەک بە هەڵوەشەی دەرەکی، هەروەها تاران متمانەی بەو چەکانە و کاریگەرییەکانی نییە بە بەردەوامی دەخالەتی لە عێراقدا، بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە تەواوی عێراق بارمتەی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتییە و چاوەڕێی نەخشەو سیاسەتەکانی ئەمریکا و ترەمپ دەکات.
سەردان و چالاکییەکانی سودانی لە دەرەوەی وڵات تەنیا “نمایشێک” و هەوڵێکە بۆ بەبازاڕکردنی وێنەی سەرۆکوەزیران وەک فریادڕەسێک بۆ ڕای گشتی عێراق، لە هەمانکاتدا هەوڵێکی سودانییە بۆ پاراستنی پێگەی چوارچێوەی هەماهەنگی و میلیشیاکانی.
لەلایەکی ترەوە ژینگەی هەڵبژاردن لە عێراقدا لە قەیرانێکی قوڵتردایە، بەهۆی دابەزینی متمانەی گشتی بە دەسەڵاتی سیاسی و تەواوی لایەنە سیاسییەکان و دامەزراوەکان، بەردەوامی لە کەڵەکەبونی

دەسیسەی گەندەڵی، ئەزموونەکانی پێشوتریش، بەتایبەتی هەڵبژاردنەکانی ساڵی ٢٠٢١، دەرکەوتووە کەلێنی قووڵتربوونەوەی زیاتری نێوان هاووڵاتیان و دەسەڵاتە، لەگەڵ ڕێژەیەکی بەرزی بەشدارینەکردن لە دەنگداندا، هاوکات لەگەڵ تۆمەتی ساختەکاری و نەبوونی شەفافیەت لە ئەنجامەکاندا.
دەشێ هەڵبژاردنی داهاتوو نوێنەرایەتی ساتێکی هەستیار لە مێژووی سیاسی عێراقدا بکات، کە بەردەوامی لە سوڕی دوبەرەکی و ئیفلیجی سیاسیدا دیاری دەکەن، شکستی زیاتری حکومەتی فیدراڵی بەرجەستە دەکەنەوە، بەڵێ گرەوەکانی ئەمڕۆ تەنها لەسەر ئەوە نیە کە کێ سەردەکەوێت، بەڵکو لەسەر ئەوەیە کە ئایا ئەوانەی سەردەکەون دەتوانن سەقامگیری لە دۆخی سیاسی عێراقدا بەدیبهێنن؟ لەکاتێکدا کە زریانێک لە ئاڵوگۆڕ لەسەر ڕێگای دۆخی سیاسی عێراق لە ململانێی ئێران و ئەمریکادا شەپۆل ئەدات.
کلیلی گۆڕانی سیاسی لەدۆخی ئێستای عێراق و دەرکێشانی لەو گێژاوەدا، هاتنەمەیدان و سەرهەڵدانی هێزی سەربەخۆی جەماوەریە وەک هێزەکانی تشرین و بزوتنەوە مەدەنیەکان و خۆپیشاندانی جەماوەری بەرفراوان کە تەحەدایەک بۆ دەسەڵاتی ئێستا دروست دەکەن، ئەمەش وەک بزوتنەوەیەک کە هەوڵ ئەدات دەورو دەخالەتی خەڵک لەدەسەڵاتی سیاسیدا بەدەست بهێنێت و جێگیر بکات، گەربتوانن لە ژێر بەرنامەی واقیعی ئینساندۆستی و ئازادی و خۆشگوزەرانی و یەکسانی و هاوپەیمانی فراواندا ڕێکخراوبن و یەکگرتوبن، ئەتوانن پێشکەوتن و پێشڕەوی و مرۆڤایەتی لەسەر نەخشەی سیاسی لە هەر شوێن و پارچەیەکی عێراقدا بەدەستبهێنرێت و بەر بەهەر زریانێک بگرن کە تەحەددای دانیشتوانی ناوچەکە دەکات.

عوسمانی حاجی مارف

من کە هیچ موناسەبەیەکم نییە..
نەوزاد بەندی

لەو سەری دنیاوە
هەتا ئەمسەری دنیا،

شتێک نییە وام لێ بکا سەرسام بم .

جاران حەزم ئەکرد،
شەوانی باران،
کەسێک لای پەنجەرەکەوە ،
بە بێ موقابیل گوێم بۆ ڕادێرێ ..

من بەیانیان ،
وەک سزا تەماشا ئەکەم،
چونکە لە خەو هەڵمانئەسێنێ،
بۆ ئەوەی زەمین وێرانتر بکەین ..
ملیۆنەها گیانداری بێتاوان سەربڕینەوە ،
بۆ ئەوەی ئاودەستخانەکان پیستر کەین ..

کرێکارێ لەسەر داخوازی ئاغایەک، سەرقاڵی ڕوخاندنی شاخێکە..
شاخێ ملیارێک ساڵ زیاترە،
هیچ دڕندەیەک له گوێ کاڵتری پێنەوتووە ..

گەیشتوومەتە بڕوایەک
هەمووان درۆ ئەکەن ..
هەموومان تاوانبارین ..
زەوی لەوە زیاتر بە کەڵکی شیعر نایەت ..
مەگەر بۆ زیرەکی دەسکرد ..
چیدی دەریا نەهەنگ ناگرێتە خۆی ..
سانتیاگۆیەکی تر ،
جارەکی تر ناچێ بۆ ڕاو …

بە کراسەکی نیو قۆڵەوە،
بڕیار ئەدەم هەر لە ماڵ بمێنمەوە ..
ماڵ کراسەکەم ئەخوازێ و ..
بۆ خۆی ئەڕواتە دەرەوە ..

تەنانەت کتێبەکانیش
خەریکن ئەچنە خولی شۆفێریی ..
ئەوەی ئوتومبیل لێ نەخوڕێ، شەرەفی نییە ..

ئاو هەر بەشی شۆردنی ئوتومبیل ئەکا ..
ڕۆن هەر بەشی کەوەری ئوتومبیل ئەکا ..
نەوت هەر بەشی دووگیانگردنی ئوتومبیل ئەکا ..

کورد بێ ئوتومبیل یەکسانە بە هیچ ..

هەر بۆیە کە کورد ئەبێتە پەرلەمانتار،
پێش هەموو شتێ ،
لاندکرۆزەرێکی کیلۆمەتر سفری ئەدەنێ ..
ئەوە نرخی عەقڵ و بیرکردنەوە و زمانێتی ..
ئەوە نرخی دین و ئیمان و کەرامەت و ویژدانێتی ..
ئەوە لەشفرۆشی□ + □□حفرۆشیی .

لە حەوشەیەکی پڕ لە هیچ،
گرانترین شت ئەکوژم، کە کاتە ..
هیچ کۆناکەمەوە،
چونکە هیچی لێ نییە

ڕەفەی کتێبخانەکەم،
پڕن لەو دەعوەتنامانەی لە هیچیاندا حازر نەبووم ..
نازانم بۆچی پاراستومن؟
یەک دەقیقە مۆڵەتم بەنێ،
با بچم بیاندڕم ..

دڕیمن ..
فڕێم دانە سەتڵی خۆڵەکەوە ..

حەفتا ساڵ تەمەن بەچی تەواو ئەبێ ؟
بۆچی بە یەکتر ئەڵێن
تەمەن درێژ بی..؟
ساڵی 364 جار هەمان شت دووبارە بک□ی□ت□وە ..
فڵچەکە بێنیت بە ددانتا و
ل□ بەردەم برنج و شلەکەدا دانیشی ..
ل□ بەردەم دەستگێڕێکی ماندوو ڕاوەستی و .. بڵێی :
دوو کیلۆ بە پێنج هەزار ئەبێ ؟
ئەویش بڵێ : نابێ ..
دوایی دەست بکەیت بە قوتدانی حەبە شینەکە ..

چ عەزابێکە ئەم دنیایە؟
بە سەد گوریس بەستراوی□ت□وە و
ئەبێ بیشڕۆی ..
لە هەزار شوێنەوە تەقەت لێئەکرێ و
ئەبێ بیشزیت ..

کچە جوانەکان دووگیان ئەکەن و
سەد شیعریان بۆ ئەخوێننەوە ..
کچە ناشیرین و کەمئەندامەکان،
ئەخەنە ناو زبڵەی قەیرەیی و
ئاوڕیان لێ نادەنەوە ..

بە لەچک و ڕیش خوا هەڵناخەڵەتێ ..
کوا کامەتان شمشێرەکەی خالیدی ڕاوەشاندووە ؟
کامەتان چوار ساڵی گواویی خۆی،
لە پێناوی خوادا سووتاندووە؟
هەمووتان چەک دائەدەن و پاڵئەکەون، لە بەردەم بەرازخۆرێکی سەرخۆش ..
لە ژێر ڕیش و لەچکەوە ،
وا باوەشتان بۆ دنیادا کردووە،
مەگەر مردن بە پاچ و خاکەناز
لێکتان کاتەوە ..
ئیتر درۆی شاخدارم بۆ مەکەن،
خوا پێتان ڕائەبوێرێ ..
لە خۆپەرستی زیاتر هیچتان پێناکرێ ..
هەشتا لە ژێر لێوەوە ئەڵێن
حسبي الله و نعم الوكيل ..
جا ئەڵێنەوە بۆ لای ئیشی حەرام و پێکەین و گەدە و ڕیخۆڵە پڕکردن تا قەقەنە ..

ئیتر لە دەرگام مەدەن ..
من هیچ موناسەبەیەکم نییە بۆ لام بێن ..
چاوەڕێی ئەکەم کۆتایی بێ،
ئەم حەسیر مەیانە ..
باران ئەکەین بە میز و
لە قەراغ شار ،
سەوزەکانی پێ ئاو ئەدەین..
ئاژەڵ و پەلەوەر و دار و بەرد ئەکەین بە پیسایی و ..
بە دزییەوە، هەڵی ئەدەینە ژێر زەوی ..
ئەڕێ لەم خوێڕێتییە بێزار نەبوون ؟!

دوو شیعری ستار ئەحمەد

سێ گوڵه هۆنراوه

شیعرێك گوڵ نەگرێتە ئامێز
زاری رەشو رووتان نەبێ
خۆزگەی شاعیر نایەتەدی
شیعر چی یە؟ نەبێتە سەنگەری چیاو
ئاڵای عەشقێکی ئەبەدی
من دەمویست هۆنراوەیەکی روو گەشبم
بۆ پاشەڕۆژ بیرێکی نوێ بنیات بنێم
بڕیارێکە ئەم هەنگاوە پاشگەزیش نیم
ئەمڕۆش نەبێ.. رۆژێك هەردێ
وەکو گزنگی سەربەرزی
لە ئاسۆی تەماوی هەڵبێم
شاعیر تووا□ە بوون نازانێ
شەو لە تەمی هەور وەڕس بێ
رووی ئەستێرەکان ماچدەکا
شاعیر ئەگەر دەستێکی شووم رایبژەنێ
وەك ئەرخەوان چڵەکانی چرۆی هۆنراوە دەردەکا

نەورەسێکی زامدار

بارگەی خەمی من پیرۆزەو
پیرۆزی تۆ لە کۆڵمایە
من بەم بارەوە سەنگینم
لە توێی خەونی کەسكو سوورا
نیگای ئاڵی تۆ دەبینم
من نەورەسێکی زامدارم
باران خوێنی زامەکانمە
خۆر هێلانەی هیواکانم
تەریوی لوتکەی خەمێکم
خاكو خۆڵی ئەم زەمینە
دەخەمە سەر چرۆی گیانم

ئای کە لە ئەشکی خۆما دەخنکێم
نازانم بۆ هەر تینووم‌و
دەستەو دامێنی چیایەکم بۆ ووچانم
کانی سووتاو گەرووی حەزێتی‌و
پەلکی وەریوی دار هەنار برۆکانی
ئەی پێم نەوتی!
لە زاری خۆزگەو عەشقی تاڵ تێ ناگەیت‌و
بە ژانی سەختم نازانی
تۆ تەماشاکە کە ئەستێرەیەك دەکوژێتەوە
تاریکی.. دەبێتە بەرگی برسیەکان
مانگ.. وورشەی گوارەی نەوبووکێکە
لوتکە.. ئەسپی حەزو تاسەی
خۆر.. دەبێتە نانێکی وون
کە بارگەی خەم دەکەمەوە
وەکو نەورەسێکی تەریو
دیسانەوە دەبیت بە من
من‌و تۆو خەم‌و هۆنراوە
پەراوێزی مێژوویەکین
لەسەر سنگی ئەم زەمینە
وەکو چیایەکی بە تەمین
رۆژو مانگمان لێگیراوە
پڕ لە کانی ئەشك رێژین
خەڵوەتگای بڕواو شەو نوێژین
بەڵام خۆمان خەزانێکین
تەمی هیوامان بارێژەیە
زامی ناخمان جۆگەی ژانە
دورگەیەکی پڕ کێشەیە

ستار ئەحمەد
•